

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

1870

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

4 ୨ ୦ ୯ ୩ ୪ ୬

329

‘Վերքապելեն’ պատմագրության խորհրդակցան իմաստիւտ ցարմարեալ անշահաւոր և Սէտեմասոս Վարդապետելեն Վարդանայ՝ յերեց իրանեալ Պարթևն Պրեֆորենս և անասորեալ անասորան աշխարհիս:

($\tau_{\mu\nu} = \tau_{\nu\mu}$ - $\nabla_\mu \tau_\nu = \nabla_\nu \tau_\mu$ - $\tau_\mu = \tau_\mu$)

Ուստի և ասին, կամեցաւ գնալ 'ի վերայ ծըն-
կաց յԵրուսաղէմ, զի անդ կատարեսցի. և այն-
պէս իջեալ ֆի լեռնէն և անցեալ ընդ ձորակ մի՝
առաքէ Տէրն նորա Գրիստոս, երկու սերորէս ընդ
առաջ նորա՝ ասել ցնա սրատկառանօք. "Ի քո
անտանելի ճգնութենէդ, և կաց 'ի վերայ ոտից
քոց, և ե՛լ 'ի լեռանդ՝ ուստի իջերդ, և անդ վախ-
ճանեսցիս, և ո՛չ դք գիտասցէ զմահ քո առ ժա-
մայն, և ո՛չ առնուն զքեզ 'ի պաշտօն բարուդք
խրատեալ 'ի քէն Ժողովուրդն քոյ": Զոր և արարն
իսկ, և 'ի տեղւոյն խաչս կանգնեաց և Սերովբէս
անուանեաց. և այժմ՝ դեղակ է տեղին՝ ուր խաչն
կայ հրաշապործ, և անուն գեղջն կոչի Սերովբէք
մինչև ցայսօր. ստուգապէս և գիտալ են այսմ
աւանդութեանս՝ որ սացաւս, ել ապա 'ի լեռնէն

խմանայլի, 'ի լեռուն զդալի ըստ հրամանի Տեառն՝
իւրովքն պատգամաւոր սերովբէիւքն. և անդ ի-
մաստասիրէր՝ որպէս Յղիայ 'ի Վարմեղոս՝ և կայ-
տալեալ անդ զցայգև զցերեկի, Իսկ յորժամ լցա-
'ի նա ամենայն խորհուրդք և ամենայն տուրք
բարիք և պարգևք կատարեալք 'ի վերուստ 'ի
նա իջեալ, և եհաս ժամանակ ելից նորա 'ի խա-
չաչարչար 'ի բազմատանջ մարմնոյն, և երթեալ
առ Տէրն իւր յանասելի փառսն իւր, զոր ամ-
բարեալ էր, Եւ 'ի ընդ թուոյ երեսուն ամաց
Քահանայապետութեան նորա, զբարուրք պատե-
րազմն պատերազմեալ, զհաւատսն պահեալ զըն-
թացսն կատարեալ, և յանթառամ պսակն հա-
սեալ հանէր ապա հրամանն Տեառն՝ զնա 'ի կա-
տար լերինն Սեպուհ, և ցուցանէր նմա զերկիրն

Աւետեաց՝ զվերինն Երուսաղէմ՝ զանդրանկաց եկեղեցի, որ սպասէին նմա Զորօրինակ մեծն Մովսէս զՊաղեստին տեմանէր ՚ի Նաբաւ լեռնէ և վախճանէր Այսպէս և մերն Մովսէս յետ վերնային փառաց տեպեանն տեսանէր և զսահմանս վիճակին իւրոյ, զորս խաչակիցեալ օրհներո և յանձն առնէր Աստուծոյ՝ հայրենի աղօթիւք և յորդառատ արտասուօք։ Եւ ապա աւանդէր ՚ի ձեռս Աստուծոյ զանարատ հօդին միայն ընդ միոյն Աստուծոյ գոլով և նշխարք մարմնոյն կարօտ և ծարաւի թողնալ զիւրաւոր բանակս ուստերաց և դստերաց իւրոց, և խանդակած և կաթողին զմանկունս առագաստի՝ և զտղայս հօգեւոր երկանց իւրոց, որք ոչ լուան դշտին խօսս խրատու նորա առ մխիթարութիւն իւրեանց, և ոչ զարդարեցին զդին նորա, և ոչ լացին զնա զաւուրս նրեան, որպէս տունն Իսրայէլի զՄովսէս և զԱհարօն։ Այլ փոխանակ նոցա՝ սիւն հրեղէն՝ և բանակք հրեշտակաց շուրջ զաստուածընկալ մարմնով նորա, և անպատմելի ուրախութիւն ՚ի մէջ դասուց երկնաւորաց՝ շուրջ զմարութ և զԲերիստոսաբեղ հօգեւոր նորա։ Իսկ զհօլմանաւորեն երկնաւոր փառօք զմարմին Հովութին մերոյ, զքաջ ՚ի հօլմուաց բարեխախտաց գտեալ թաղեցին անգիտաբար, և տեսեալ զնա՝ զի կայր կանգուն յեցեալ ՚ի դաւազանն տարածեալ ձեռօք, սակայն իմացան ՚ի փառաց լուսոյն՝ թէ մեծ ծառայ Աստուծոյ է։ Զոր եղիտ ապա ճիւղաւոր սուրբ Գառնիկ, և տարաւ ՚ի Թորթման, և անտի տարաւ Զնոն կայսր ՚ի Պատմանդուպոլիս, և յետոյ բերաւ շնորհօքն Բրիտտոսի՝ ՚ի Հայս՝ ՚ի ձեռն Գրիգորի Պատրիկի, որոյ կէսն նշաւ ՚ի ներքս չորից սեանցն սուրբ Գրիգորին առ ապարին, և այն յեկեղեցիս և յայլ բազում տեղիս գանձեցաւ։ Եւ Աջն շնորհակալ և լուսաբաշխ հանդերձ այլ նշխարօք և նորին պատարագամատոց սեղանոցն և գաւազանն կայ յաթոռ սրբութեան իւրոյ՝ յԱստուածապահ զդեակն Հոռովկայն կոչեցեալ։ Եւ ծնանի զաւակս և աղբիւրացուցանէ զշնորհս հօգեոյն ընդ ամենոյն Հայաստանայոյ։ Քանզի սիւն հրեղէն՝ սարս խաւար թակաղաղ ունելով ահաւոր, որ էր իւրեւ զիւսուն մի լուսեղէն խաչիւ թաղադարեալ, զոր մեկնեաց հրեշտակն ՚ի տես-

լիանն, եթէ պատիւ Քահանայութեան է այս՝ որ յոյժ բարձր և ահաւոր է խորհրդով, այն ոչ երբէք մեկնեալ ՚ի բարձր և յահաւորէ խորհրդով, այն ոչ երբէք է մեկնեալ ՚ի բարձր և յԱստուածախառոյց աթոռոյ նորա։ Եւ վասն ոյնորիկ հաստատեալ կայր անշարժելի խաբխան ոսկիաձոյլ, յաղաքս որոյ անդ է Գրիգոր ՚ի յաթոռ իւրական փառօք։ Եւ տարածեալ է անուն նորա ընդ ամենայն տիեզերս Երուսթեան Աստուծոյ, քանզի յամենայն տիեզերս, և յերկիր եւ բարբառ նորա, և մինչև ՚ի տիեզերս հասին խօսք նորա։ Եւ նշխարք սուրբ ոսկերաց նորա՝ և լոմամբ շնորհի իւրոյ՝ տարեալ էր Գրիգորիոս ընդ ամենայն իւրաչէն եկեղեցիս։ Եւ զորքի զգուանօք անուն նորա ՚ի շրթունս ուղղափառ զաւակաց իւրոց, և յամենայն աղգաց Լուսաւորիչ Հայոց, վասն զի այլոյ ուրուք ազգի առաջնորդի՝ ոչ կայ անուն լուսաւորչի, թէպէտ էին ամենեքեան լուսնեալք՝ և լուսատուք ազգացն՝ զոր հանին ՚ի խաւարէ կապալաշտութեանն։ Այլ զի մերն Լուսաւորիչ՝ պարզաբան, յատակաստ, օգտեցուցիչ էր, և մեկնօղ Աստուածային և երկնաւոր խորհրդոյն, և լոյս ծագէր ՚ի բանից նորա, և տայր շնորհս լսողաց։ Լուսաւորիչ կոչեցաւ, որպէս սրբաբանն և պաշտաւասան Յովհան Ոսկիբերանն ասացաւ։ Ասեն դարձեալ, թէ երկու ինքնակալքն Պատմանդուպոլիս և Տրդատէս, և Պապքն երկօրին՝ Գրիգորիոս և Սեղբեստրոն եկին ՚ի Հռօմայ Երուսաղէմ, և վիճակաւ բաժանեցին զանօրինական տեղիսն, և Հայոցն անկաւ Սնարքն և Գողգոթայն, և սուրբ Պարպետն և սուրբ Յակոբ, և սուրբն Գրիգոր կանթեղա կախեաց ՚ի սնարան, և խնդրեաց զիջումն լուսոյն յԱստուծոյ ՚ի նշան ժամու Յարութեան իւրոյ՝ ամի ամի ՚ի փառս անուան իւրոյ՝ և յիշատակ շնորհաց Հօրն մերոյ սրբոյ, և յաղաքս այնորիկ Լուսաւորիչ կոչեցաւ։ Բայք և մեք քան զաղգս բազումն խաւարատման, մատակարարման, յունակորոյսք, և ՚ի ձեռն նորա լուսաւոր վարդապետութեանն քան զյոյրովս մեծագոյն շնորհի արժանացաք, իմաստութեամբ և ուղղափառ հաւատով, անննգ, անբիծ և անարատ խոստովանութեամբ՝ զի առաւել կղեն մեզքն, առաւել եղեն և

յաւերան շնորհքն. յաղագս որոյ մեր լուսաւորեալք, և նմա միշտ Լուսաւորիչ անուանեցաք՝ և անուանեմք. Յայտնապէս՝ որպէս արեգակն 'ի մեջ երկնից լըս անշիջանելի հանապազ վառեալ 'ի նշխարս ոսկերաց իւրոց, և կայ միշտ յաթոռ փառաց իւրոց. ուստի բաշխի և բաժանի յաճախաբար պարգևօք՝ յուղղադաւան ժողովուրդս և 'ի վիճակն սահմանաց իւրոց՝ էացեալ և արմատացեալ մինչև յաւիտեանս. Գրիգորիոս աշխարհաբանեալ թարգմանութեամբ, յարակիր և ներգործական անուամբ, որ ոչ երբէք ետուր քուն աչաց, և ոչ ծանոթութիւն արտեանաց, և ոչ հանգիստ դժուարաբեռն մարմնոյդ, մինչև գտեր զտեղի յարկի Տեսուն Աստուծոյ Յակոբայ և տանա Թորգոմայ. Գրիգորիոս՝ որդի մտիթարութեան ըստ այրում կոչման, ոչ մօրն քո Որոհնայ, այլ բոլոր Հայաստաննայցս եկեղեցւոյ, ոչ ողի վշտաց՝ որպէս Բենիամին մօրն իւրոյ Հոաքելի, և առիթ մահու, և կամ վաղ Գաբուլթեացն 'ի յառման տապանակին. Այլ առիթ բերկրանաց և պատճառ կենդանութեան սկիզբու և ամուլ աշխարհիս, արեւելից հիւսիսոյ ըստ Սահալայ և Իսրայէլի՝ ազատածին և պարգեական պաւակացն. Սառայի և Ռեբեկայ. յորմէ օրհնեցան ոչ սակաւ ազգք և ազնիւք, և զանազականն առին զվիճակ. Գրիգորիոս՝ հիմն հաւատոյ, սիւն եկեղեցւոյ, յարդարիչ Աստուածատուր կրօնից, յարացոյց անարատ քաղաքավարութեան ըստ Քրիստոսի. Գրիգորիոս՝ հաստատութիւն երկրի, նաւաստի ծովու, բարձրութիւն երկնից, արեգակն 'ի մեջ ազօտ երեւակ լուսաւորաց. Գրիգորիոս՝ համասնունդ հըրնշտակաց, համապատիւ վեհիցն երջանկաց, անուանակիր պետութեանց, իշխանակից իշխանութեանց, զօրակից զօրութեանց. Գրիգորիոս՝ դասակից Սերովբէից, հազորդակից Քերովբէից, և հանգիստ և ամթոռ սրբայ Երրորդութեանն. Զորոյ վզուլ յողորմութեամբ և մտիթարութեամբ դարձուցես 'ի ժողովուրդս քո, և 'ի վիճակ ժառանգութեան քո, յաղագս Հայաստաննայց, որք անննդ և անխարդախ պահեն զառ 'ի բէն երեւակ հաւատս՝ չարչարանօք և ճշնութեամբ 'ի պարծանքեղ յաւուրն Քրիստոսի. Թեպէտ և 'ի բարեաց գործոց ազբատ դասնիմք՝ և յոյժ ամաչեցեալ,

զոր քաւեսցես մարութ Բահանայապետդ մեր՝ և Աստուածային ծնօղի, և Կայցեսցես ընդ զաւետեաց խոստումն, վերանալ և ելանել յառաջին փառսն և 'ի պայծառութիւն թաղաւորութեամբ քահանայապետութեամբ, և գործովք արդարութեան 'ի հաճոյն Աստուծոյ. Եւ զսակաւ ծաղիկս զայս՝ հաւաքեալ 'ի խօսուն մարգաց՝ ընկալի հիւսս պսակի ամենարժան Գլխոյդ, և տուր տեղի խորանի քո տաքիճանաժառանգ որդւոյ քո՝ խնդրողի բանիս՝ ևս և յուսով աշխատողի իմ, որ ամենեւին նմ անարժան որդիութեան քո և աշակերտութեան. Բայց միայն 'ի ձեռն Քոյդ մաղթանաց՝ սպասեմ որդրմութեան Աստուծոյ՝ հասանել խորհրդով անօրհնութեանն Քրիստոսի՝ և 'ի հեղումն արևան Կորա. որ է օրհնեալ և գոհարանեալ 'ի փառս Հօր, և 'ի պատիւ ամենասուրբ Հոգւոյն, և 'ի հրեղինաց և 'ի հողեղինաց, 'ի սուրբս իւր յամենայն սրբարածս, այժմ և միշտ և յաւիտեանս, ամէն.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԿԵՆՍՍԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԶԼԲՈՐԻՆՑ ՈՒՍՏՈՐԻ

ՍՍԵՐԱՍԱԳԻ ԹՈՎ ՀԱՆՔԱՎԱՆԱՅ

Չաքարիա Սարկաւազ Յուհաննաւանաց, որ էր 'ի սերնդոց Ազատացն Վրաց, որոյ և նախնիքը Վանաքեռ գիւղը կ'ընակէին, մեր Ազգի մեջ Դավիթիօցի Մոաթել պատմադրէն ետքը՝ եօթնեւտասնէրորդ դարու պատմադրաց մէկն է:

Սա իր պատմադրութիւնը երեք հատորի բաժանելով, առաջին և երկրորդ հատորոց պատմութիւնը Հահապազայ օրէն կ'սկսանի և կ'հասնի մինչև հայոց Ռ. 12:

(1687) թուականը. որ Եղիազար Աթողեկոսի իշխանութեան ժամանակը կ'իջանի, իւր կենաց հասակի վաթսուներորդ տարին, ինչպէս ինքը կ'ըրէ, 'ի ժամանակի ծերութեան իւրոյ:

Իսկ իւր պատմագրութեան երրորդ հատորը Յովհաննավանից Առնդակ ասացեալն է, որ կ'սկսի նոյն Աւանքի պատմութիւնը 'ի Ս. Լուսաւորչէն, և կ'հասցնէ մինչև վերոյիշեալ թուականը. ուր վանքի շինութեան և յարատեւութեան անցքերը կարգաւ կ'պատմադրէ, արձանագրութիւնները 'ի մի վայր կ'խմբադրէ, Առաջնորդաց շարքը հանդերձ թուականով նաև կ'ալուածքները կ'նշանակէ, և իր ժամանակի քանի մի Առաջնորդաց պատմութիւնը կենսագրական տեղեկութեամբ կ'տայ, և իր նախնեաց ազգաբանութեամբ կը կնքէ զայն:

Ոճը անարուեստ է, թէև դրաբառ, բայց աշխարհաբառի խառնուրդով կը կազմէ: Այս ևս գովելի է, որ բոլոր անցքերի հաւաստիքը վկայութեամբ և ականատեսութեամբ կ'ըրէ. պատմութեանց երեք բաժինը գրեթէ իր վաթսնամեայ հասակին մէջ լսած ու տեսած Հայաստանի կեդրոնամիջին պատահած դէպքերն են: — Ուրիշ անգամ առանձին տեղեր կ'ուրիշ կ'ըրէ տանք պատմագրութեան վրայ:

Այսքան համառօտաբար տեղեկութիւն տալով Օւաքարիայի պատմագրութեան վրայ, նորա կենսագրութիւնը անենք նորա պատմագրութեան երրորդ հատորէն:

Աւերը յիշեցինք՝ որ Օւաքարիա Սարկաւազին սերունդը Արաց ազատների ցեղեց կ'իջնէին, որոց համար ինքը կ'պատմէ իրենց ազգաբանութեան մէջ, որ այն Ազատները տասներկու երիտասարդ տղայք

էին ազատ տանէ. սուրբ Վեորդայ մասունքը վերադարձնելու պայմանաւ՝ այս տղայքը իւր նախարարներէն ժողովով, Յովհաննավանքը պատանդ կ'ուղարկէ Արաց Ղաւիթ (Ղաթօ) Թադաւորը, որոյ իշխանութեան տակն էր այն ժամանակ և Արաբատեան աշխարհքը, որ է Յովհաննավանք:

Այլ երբոր Թադաւորը կ'ըրժէ իր ուխտին, այս ազատ որդիքն էլ մէկ ժամանակ նեղութիւն քաշելով վանքին մէջ, կ'ցրտւին այս տեղ այն տեղ Արաբատեան դաւառին մէջ. յորոց Ղապօ անուն մէկը կ'ըայ Քանաքեռ գիւղը. սորա ցեղէն Մկրտիչ անուն, որ որդի 'ի Հօրէ առնելով՝ Ղապօյի եօթներորդն էր, կ'ծնանի զՕւաքարիա:

Ինքը կ'պատմէ՝ որ իր Մկրտիչ հայրը այս Արաց Ազատորդաց ցեղէն էր ըստ այսմ՝ ինչպէս ասացինք. "Աւ նա ունէր, կ'ասէ, որ 'ի վաղնջուց գրած էր ժողովածու, սորա մէջ գրած էր վասն որդւոցն Արաց որդւոց յորդի մինչև ցհաւն իմ Խաչատուր. իսկ հայրն իմ, կ'ասէ, զրեալ էր 'ի հօրէ և յեղբարց իւրոց և վասն իւր, այն զիրքն կայր առ մեզ. և յորժամ եղև ահագին շարժն (յամին 1679), զիրքն այն անյայտ եղև":

Օւաքարիա իրենց ազգաբանութենէն իմանալով, որ իրենք Յովհաննավանքին պատանդ են, իր տասը տարուան հասակին մէջ կերթայ, կը կրօնաւորի այն վանքի մէջ. մանաւանդ որ իր հօրեղբայրն էլ այս ցանկութեամբ անդ միաբանել, և անդ վախճանած էր: — Ինքը իւր այս կրօնաւորելուն թուականը չի ցոյց տար. բայց իր զրոյց Վ. հատորի յառաջարանին մէջ որ կ'նշա-

նակէ իր պատմագրութեան թիւը, և իր կենաց ամբը՝ վաթսուէն, սոյն զրոց վերջն զլեւի մէջն էլ կ'զրէ՝ թէ՛ յիսուն տարի է, որ կ'բնակի Յովհաննավանք. որով անսխալ կ'զտնենք սորա վանական լինելու թուականը, որ կ'ելանէ Հայոց ՌՁԶ թիւը (163) Փիլիպպոս Աթուղիկոսի իշխանութեան հինգերորդ տարին, երբ որ նա գնացել էր Ասպահան սուրբ Լուսաւորչի Աջը բերելու:

Այս թուականիս Օաքարիա Յովհաննավանք մտնելով, աշակերտեցաւ իրեն անուանակից Օաքարիայ Եպիսկոպոսին, որ այն տարի Յովհաննավանքին վանահայր կարգուած էր Փիլիպպոս Աթուղիկոսէն:

Այս վանահայրը կ'բարեկարգէ մենաստանը, և ամեն կերպ զարդարելն ետքը, կ'հաստատէ նաև դպրատուն վանքին մէջ, և ուսուցիչ կը կարգէ զՕաքարիա:

Օաքարիայ Եպիսկոպոսն ետքը, Օաքարիա կ'աշակերտի նորա յաջորդ Յովհաննէս վարդապետին. այս երկու վանահարց քառասուն և եօթը տարի ձեռնասուն աշակերտ կը լինի Օաքարիա: Կերեւի թէ՛ այս միջոցիս Սարկաւագ եղած է, և այս աստիճանը իրբև 'ի վարձ իւր բաղմամեա ծառայութեանը տրուած. փասն զի մարմնոյ պակասութիւն ունի եղել՝ կաղու-թիւն ոտից, ինչպէս յետագայք Վաչ Օաքարիա կը կոչեն. միայն թէ ինքը որոշ չի՝ զրբը թէ՛ յիշեալ վանահարց որէ՞ն առած է Սարկաւագութեան աստիճանը, այլ այսպէս կ'պատմէ, "Որ և ես վերջին 'ի ծնունդն Եկեղեցւոյ՝ քանքարաթածոյց ծառայ Քրիստոսի՝ Օաքարիա գոյով 'ի փարթամ աւանէն Քանաքեռայ, որ եկեալ բնակեցայ յԱստուածաբնակ և 'ի հրաշափառ

մենաստանս Յովհաննավանից առ դրունս մեծի Ամբրդուն Յովհաննու Արապե-տին, առ ոսո երկցս երանեալ քաջ լաբու-նապետին Օաքարիայի և նորուն յաջորդի Յովհաննէս վարդապետի՝ ամս Խէ ընկալեալ աստիճան Արշիկ իակոնութեան":

Այս տեղեց կ'երևի որ Օաքարիա Սարկաւագը իւր պատմագրութեան Ա. և Բ. հատորոց վրայ չի՝ խօսիր. ուստի հաւաստի է թէ յետոյ պիտի գրած լինի Ա. և Բ. հատորը. թէ որ յառաջ գրած լինէր, անշուշտ պիտի յիշէր, կամ Գ. հատորին յառաջաբանութիւն առանձին չէր գրել:

Մենք այս տեղ վերը գրածներս ստուգելու համար՝ զնենք Գ. հատորոյ յառաջաբանութիւնը, որ կ'սկսանի այսպէս:

ԿՈՆԴԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԱՎԱՆԱՅՑ.

"Յուցմունք ժամանակաց և պատմութիւնք նոցին զրեալ եղև յառաջնոց պատմագրաց. որք 'ի ժամանակս և 'ի դարս գրեցին որպէս գիտացին ըստ իւրեանց իմաստութեանն՝ վերից ժամանակաց, այսինքն՝ զանցեալն ընթեռնելով, վերկայն գրելով և զապագայիցն յուշ առնելով, յայտ արարին. ոմանք յաճախաբանութեամբ, ոմանք համառօտելով, ոմանք յառաջագիրք և ոմանք ժամանակագիրք, որպէս և պատմութիւնն իւրեանց յուցանէ ըստ ոճին իւրեանց, ոմանք փիլիսոփայական ճարտասանութեամբ, և ոմանք Աստուածաշունչ զիտութեամբ, ոմանք լի իմաստութեամբ, և ոմանք աշխարհօրէն, և որով իւրիք և է, մեզ ծանուցին զանցեալն. զի և մէք ներկայումս ուսանելով, ապագայիցդ ծանուցուք:

Որպէս և ես վերջինս 'ի ծնունդս Եկե-

վերադառնալու և միաբանութեամբ պայ-
ծառացնելու զորոքը Յովհաննու վանքի,
և ազատելու չղայն յաւերանաց և ի կոր-
ծանմանէն, յորում գտանի այժմ, ինչպէս
տեսողք ևս կ' վկայեն. Կ' յոռանք ևս որ
փոքր միջոցում նորա տեղագրութիւնն
էլ Արարածի միջոցաւ կ' հրատարակենք:

ԱՐԼԱՆԱՐԵՆԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՐԸ

ՍՈՒՐԲ ՅԱՆՈՐԱՅ ԶՈՒՐ

Հայք՝ Վրիստոսի Տեառն մերոյ պաշ-
տելի Հրամանն քան ի միտ առնելով, որ
սուրբ Աւետարանի մէջ սրբազան Առա-
քելոց համար կ'աւանդէ ասելով, "Որ
զձեզ ընդունի, զիս ընդունի"*), ամենայն
ժամանակ աշխատեալ են՝ որպէս Հրէական
Աստուածապաշտութեան միջոցների սրբա-
ցեալ "Վահագնաց և Մարգարէից յարգն
ու պատիւն՝ յամենայն դէպս պահպա-
նել՝ նոցա զրուածքներն սրբութեամբ
ընդունելով և կատարելով. նոյնպէս և
Վրիստոնէութեան դարերի մէջ զանված
սրբոց Առաքելոց, Հայրապետաց, Ար-
քապետաց, Վահագնաց և ամենայն
սրբոց զրուածքներն ընդունելով՝ պինդ
ապաւորել իւրեանց յիշողականութեան
մէջ, և ամենայն յարգանք մեծարել են
նոցա սուրբ յիշատակներն և նուիրական
տեղերն. և Վրիստոսի հրամանն կատարե-
լով թէ՛ "Որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի"
փառաւորել են նոցա նշխարքն. և
յամենայն դէպս բարխիսս կացուցել Աս-
տուծոյ առաջին՝ սուրբ Աւետարանից սո-

վորած, որ երբ Հայոց սուրբ Աբգար Թա-
գաւորի ուղարկած ի Պաղեստին Արքու-
նի զործով դեսպանքն՝ հանդիպելով Եւ-
րուստղէմ, ուր և լսելով Վրիստոսի Տեա-
ռն մերոյ հրաշագործութիւնքն՝ փու-
թացան տեսանել "Նորան, զիմեցին նախ"
Փիլիպպոս Առաքելոյ մօտ, որն Անդրէաս
Առաքելոյ հետ միասին յայտնելով Վրիս-
տոսին՝ ինդրեցին հրաման զԱբգարու
դեսպանքն ներկայացուցանելոյ համար,
որպէս թագաւորաց սովորութիւնն էր, և
իւրեանց բարխիսսութեամբն թողլովու-
թիւն ստանալով՝ ներկայացուցին Վրիս-
տոսին. որոց և Տէրն Յիսուս յայտնեց
իւր ուրախութիւնն. և երանի տուեց նը-
բանց, որ առանց տեսնելոյ կ'հաւատան
իրեն և ամենայն պատուերն են կ'կատա-
րեն*):

Այս Աւետարանական զրուածոց բա-
ցատրութիւնն ամենայն մարդ կարէ տես-
նել Մովսէս Խորենացի մեծ Արքապե-
տի Աղգային պատմագրութեան մէջ**),
և Վրիստոսի սուրբ Վաստառակի պատ-
մութեան և Աբգար թագաւորի կենսա-
գրութեան մէջ, և զանազան Աղգային և
օտարական զրուածոց մէջ, որպէս և Արա-
բացի Ապիկան Ապիսկուպոսի ճառախօ-
սութեան մէջ տպագրուած Ս. Լըմիած-
նի Եւրոպական ամսագրի զեկտ. 1869 ամի
թիւ Բ. երեսներում 129 ց135:

Այսպէս Հայք քան թէ ապաւորելով իւ-
րեանց հոգւոց մէջ Տեառն Յիսուսի փրկ-
արար պատուէրը, միշտ աշխատեալ են յա-
նուն Վրիստոնէութեան սրբոց տօնելի

(*) Յօհան. ԺԲ. 20. և Ի. 29.

(**) Խորեն.

(*) Մատթ. Աւետ. ԳԼ. Ժ. համար 40.

անուանքն կայուցանել բարեխօս Աստուծոյ առաջին, և նրանց բարեխօսութեամբն մարմնոյ, սատանայի և աշխարհքի շատ փորձանքներից և Աստուծոյ բարիութեան պատահարներից ազատ մնացել. և յարգեր են սրբոց նշխարքը, յորս հանգուցեալ են շնորհքն Աստուածային: Այս մասին հազարաւոր ճշմարտասէր և ճշմարտաբարող մատենագիրք և պատմագիրք ամենայն ստուգութեամբ գրեալ են և զօրաւոր փաստերով հաստատեալ և վաւերացուցեալ զանազան ժամանակներում:

Այժմ խօսքս միայն մեր Ազգի բարեպաշտ սովորութեանց վրայ է, որ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի բազմաչարչար աշխատութեամբ քրիստոնէութեան սուրբ հաւատն ընդունելոյ ժամանակիցն սկսած ցայսօր՝ ուխտաւորութեան սրբազան պարտքը կատարելով բաւականացեալ են միշտ և միխթարեալ հոգեպէս: Իւրաքանչիւր դաւառի Հայ-ժողովուրդք ունեցել են իւրեանց յատուկ ուխտատեղին, և այն պատճառաւ մեր երջանիկ նախնիքն մեծածախ գումարաւ շինել և պատրաստել են հռչակաւոր և հոյակապ վանքեր, որ այսօր հարիւրաւոր տարիներ հոլովելով՝ դեռ շատերն կանգուն կան նախնեաց փառաւոր և անմահ յիշատակի համար. որոց ներկայ դրութեան ստորադրութիւնն համաձայն պաշտելի հրամանի՝ Աւհաբառ Տ. Գէորգ Գ. Աթոռիկոսի ամենայն Հայոց՝ ժողոված և կարգաւորած եմ ես յանցեալ տարին, և ի ժամանակին տպագրութեամբ կ'հրատարակուի հարկաւոր ծանօթութեամբք հանդերձ:

Դեռ քրիստոնէութեան առաջին դարերից սրբազան Թադէոս և Բարդուղի-

մէոս Առաքելոյ ի Հայաստան քարոզութեան միջոցին, հիմնարկվեցան շատ վանքեր, որպէս՝ Նախիջևանայ գաւառի մէջ՝ Ս. Թովմայ Առաքելոյ վանքն յԱդուլիս, և Ս. Նախավկայի վանքն մերձ ի Հին-Ջուղայ՝ Երասխի հարաւային եղեբքին Պարաշամբ դիւղի մօտ, և նոյն իսկ Թադէոս և Բարդուղիմէոս Առաքելոց վանքերն յԱրտաղ (Սակու) և յԱղբակ՝ Հայաստանի Պարսկաստանի նահանգում (այժմ Պարսկաստանի Ատրպատական աշխարհ-Ադրբեյջան) կառուցվեցան նոցա նահատակութեան սուրբ տեղերումն. նոյն իսկ քրիստոնէութեան առաջին դարումն, որոց շրջակայ դաշտերն առաւել ևս անուանի եղան Ս. Սարգանանց քաջ զօրավարաց այնտեղ հաւատոյ յաղթութեան դրօշակն ամենայն փառաւորութեամբ կանգնեցնելոյ համար, խորտակելով բարբարոս Պարսից քրիստոնէութեան դէմ փակած երկաթի դռներն, և աղաւթութեան կաշկանդող շղթաներն, և ցայսօր նոցա հզօր յաղթանակութեան շնորհիւն և զօրաւոր բարեխօսութեամբն կայ և մնայ Հայաստանեայցս ուղղափառ Ս. Եկեղեցին ի խորին խաղաղութեան ըստ հաւատոյս, թէ և արտաքին թշնամիք երբեմն երբեմն մանաւանդ վերջին դարերումն՝ յարուցին ոչ սակաւ հալածանս Եկեղեցւոյ վերայ, և նեղեցին նորա որդւոց, բայց Այցելուն Աստուած՝ չ'թողեց Պարսից մինչ իսպառ վշտացնել նոցա:

Եջմիածնայ դաւառն առաւել հարուստ է ուխտատեղոյ մասին՝ Ս. Եջմիածինն ունեւելով իւր մէջ, որ մեր Ազգութեան ամենամեծ և հռչակաւոր պաշտելի նուիրական տունն է և Ազգային ժառանգու-

Թիւնն, որ Վրիստոսի 303 Թուին՝ Տեառն Յիսուսի յատկապէս այցելութեամբ, հըրեշտակի ձեւակերպութեամբ, սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի անօրէնութեամբ, և Տրդատ Թագաւորի վերակացութեամբ շինուած է և պատրաստուած, ինչպէս ականատես վկայն մեծին Գրիգորի անցիցն և դործոց՝ քաջ քարտուղարն Տրդատայ՝ Աղաթանգեղոս Հռոմայեցիին գրեալ է։ Իջմիածնայ դաւառն՝ որ նոյնինքն է Արարատեան դաշտ կամ դաւառ, և երբեմն նահանգ, ունի այլ ևս քանի նշանաւոր վանքեր, Իջմիածնայ մերձակայ Ս. Գալիանէի և Հովհիսիմէի և Մանեայ (այժմ՝ Շողակաթ) վանքերն, Յովհաննու վանքըն, Սաղմոսավանքն և Մօզնոյ Ս. Գեորգայ վանքն, Գառնոյ Ս. Գեղարդայ և Արտաշատայ Խոր-Վիրապայ սուրբ Գրիգորի վանօրայքն և այլ շատ վանօրայք ևս՝ շէն և աւերակ, ամենայն ծաղկածին լեւանց վրայ, գեղեցկագիր հովտաց մէջ, առողջարար օդոյ և ջրոյ մօտ. որոց մէջ հաստատուած մեծին Սահակայ և Ներսիսի հրամանաւն դպրոցաց ուսանողքն երբեմն ոչ սակաւ միսիթարեցիին զԱզգն և պայծառացուցիին զՆիկեղեցիին՝ իւրեանց աշխատութեամբքն և երևելի և զօրաւոր դրուածքներովն։ Իջմիածնայ դաւառի Մասեացոսն դաւառիկի (Ուլումալու) մէջ է և սուրբ Յակօբ Մծբնայ Հայրապետի երբեմն հռչակաւոր վանքն, որ Արարատ լեռան՝ նշանաւոր պատառուածով բացուած ահագին ձորի մէջ՝ մի տափարակ բլրակի վրայ էր շինուած, զեռ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի ժամանակից, ըստ որում սուրբ Յակօբ Հայրապետն՝ ըստ պատմութեան Օհնորայ և յԱյսմաւրայ

և յորով արտաքին գրեանց՝ էր հօրաքեռորդին Ս. Լուսաւորչին մերոյ՝ նոյնպէս Պարթեւական ազգից, որ Ս. Լուսաւորչեցն մկրտուելով՝ զնաց Մարութէ ճգնաւորի մօտ ճգնելոյ. որ տեղից Մծբնի քաղաքի ժողովուրդը խնդրելով՝ Անտիօքայ Մեղիտոս Պատրիարքին ձեռնադրել տուեց Նպիսկոպոս և ընդունեց իրեն՝ Առաջնորդ։ Այս վանքն մինչև 1840 Թուի յունիսի 20-ն կար ամբողջութեամբ, թէ շինուածքն և թէ միաբնական կարգի հաստատութեամբն, որպէս ականատես վկայքն պատմեն, ի Թիւս որոց և երջանկայիշատակ Յովհաննէս Նպիսկոպոսն Շահնաթութեանց՝ իւր "Ստորագրութիւն հինգ դաւառացն Արարատայ" աշխատասիրած գրքի Բ. հատորի 5 երեսի մէջ՝ գրէ հետեւեալ կարգաւն։

«Ի ձիւնապատ դաղաթանէ անտի մեծին Մասեաց յարևելից հիւսիսոյ ցԱրկոռի գեղջ՝ պատառեալ է մարմին մեծին լեռինս. և յայտմ պատառուածի, են մեծամեծ ձորք և ծործորք, և ի վեր, անդր քան զաղբիւր սրբոյն Յակօբայ, դոսանի վեհ մեծ անհնարին խորութեամբ, զոր առմիկք կոչեն սառցատուն. զայս պատառուածոյ գրէ Խորենացին, ի հատորն Ա. գլուխ 29։ Ստորոտք լեռինս ի հիւսիսոյ կողմանէ կարի խոնարհ իջանէ ցդաշտ անդր և ցգետն Արատի, մասն արևելակողման գրեալ թէ են խիճք, և աւաղք հոսեալք ի վերուստ անտի լեռինն ըստ մեծի մասին ի պատառուածէ անտի հանապազորդեան իջմամբ հեղեղացն. իսկ յայս հիւսիսակողմն են, կուտակ կուտակ բլրակք մեծամեծ քաւանց, սկսեալ յականէ Սեաւ ջրոյն և

,,ի Քարակիթ անուանեալ գեղջէ (Տաշ-
 ,,բուռուն) ցԱրհաճի գիւղ և անդր ցա-
 ,,ւերակն Արշակաւանի, այսր կողման մար-
 ,,մին լերինս ունի առաւել խորածոր տե-
 ,,ղիս և ծործորս բացեալս ՚ի հեղեղաց և
 ,,ի գետնաշարժութեանց, յորոց քարինք
 ,,անկեալք ՚ի բարձրութեանցն կան այն-
 ,,պէս կուտակեալք, ՚ի կողմանէ աստի
 ,,առաւել հնարանոր է ընթացից մարդոյ
 ,,ի վեր ՚ի լեռնն, Իսկ ստորոտքն արեւել-
 ,,եան, հարաւային և արեւմտեան կցեալք
 ,,են ընդ երկից խոնարհ լեռանց աղխելոց
 ,,ընդ այլ լերինս: Տարածութիւն ստորո-
 ,,տի լերինս զին հնգօրեայ ճանապարհ
 ,,ձիւոր ան: Ի բարձրութեան գագա-
 ,,թան սորա անդր քան զսպառուած պա-
 ,,տառուածին են երեք ձիւնաթաղ բըլ-
 ,,րակք, հիւսիսայինն խոնարհ, իսկ միւս
 ,,երկուքն արեւելեան և արեւմտեան սրա-
 ,,ծայրք և անմատչելիք իսպառ: յորս իսկ
 ,,նոքին Պարոն Բարբոտն և ընկերք իւր
 ,,չկարացին մատչել յամին 1829 յամ-
 ,,սեանն սեպտեմբերի, և ՚ի ստորոտիանդ
 ,,բլրակացն, ուր կարացին ժամանել, կա-
 ,,ռուցին զփոքրիկ խաչ փայտեայ, յոր
 ,,պնդեալն էր տախտակ կապարեայ այսու
 ,,զրուածովք:

,,Սոյն սա եղև անպատանարան ամե-
 ,,նայն քրիստոնէից, ըստ հրամանի Առ-
 ,,րին Այսերական Մեծութեան Ինքնա-
 ,,կային ամենայն Ռուսաց Նիկիթայ Պաւ-
 ,,լօվչին, քաջայտղթ սպառազէն բազկաւ
 ,,անպատմելի սպարապետին Պասկէչին
 ,,Երևանայ 1829 սեպտեմբերի 17-ին:
 ,,Առաւել ՚ի պատառուածի անդէ հե-
 ,,ղեղ՝ հարցք ձեանց, քան յայլ կող-
 ,,մանս, որ հոսեալ հասարակօրէն ընդ ձորն

,,և անցեալ զհիւսիսային կողմամբ, առա-
 ,,ջանին անբեր սրբոյն Յակոբայ և զհա-
 ,,րաւային կողմամբ Մենաստանին նոյն
 ,,Սրբոյ՝ մտանէ ՚ի գեղամէջ անդր Արկո-
 ,,ռոյ, և դարձուցեալ զաղօրիսն՝ իջանէ
 ,,յոռոգումն արտօրէից և այգեստանեայց
 ,,այնր գեղջէ: Եւ երբեմն ՚ի վիղղանիւ
 ,,և յանկանիւ լեռնանման մեծակուտակ
 ,,ձեան հիւսիսոյ ՚ի կատարածէ անտի պա-
 ,,տան ուածին ընդ զառ ՚ի վայրն, թնդիւն
 ,,և արձագանք մեծահնչիւն արձակի,
 ,,մինչ լսել իսկ լինիլ ՚ի դաշտամէջ անդր
 ,,հարուստ հեռաւորութեամբ, և այն
 ,,յորդահոտան հեղեղ՝ իւրով սրնթա-
 ,,յութեամբ երբեմն երբեմն վնաս մեծ
 ,,զործէր գեղջն և անդատանացն:
 ,,Այս գիւղ բազմամարդ և Մենաս-
 ,,տանն վերցիշեալ Սրբոյն բնակչօք և ա-
 ,,նասնօք հանդերձ ծածկեցան ընդ քան-
 ,,դուածովք լերինն, ընդ ձեամբ, ընդ սա-
 ,,ռուցօք և ընդ խճովք և մեծամեծ քա-
 ,,րամբք՝ հոսելովք ՚ի վերուստ անտի ընդ
 ,,զառ ՚ի վայր հեղեղացն՝ ՚ի շարժէն եղե-
 ,,լոյ յանցեալ 1840 ամի ՚ի 20-ն յունիսի:
 (Մնացելն է երեսայն)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԺՁ-րդ ԳԼԽԻՑ

ԻՆՉՊԵՍ ՊԵՏԵՐ ՈՒՍՈՒՅԱՆԵԼ ԵՒ ՈՒ-
ՍԱՆԵԼ ԻՐԱԿԱՆ ՅԱԶՈՂՈՒԹԻՒՆ ՍՏԱՆ-
ԼՈՒ ՀԱՍՏԱՐ:

Ցանկ և տնկել իմանալու համար պէտք է
որոշեալ հմտութիւն և զիրութիւն ունենալ:

միայն ուսնող այդպանը գիտէ, թէ ի՞նչ, ո՞ւր, երբ և ի՞նչպէս պէտք է ցանել և սնկել:

Մենք ուրեմն պէտք է քննենք, թէ արդեօք հողիկան ցանման և տնկման արուեստը կարող է այնպէս հիմնաւոր հաստատութիւն ունենալ, որ յաջողութիւնը անխլէպ և իրական լինի ապագայում:

Եւ քանզի այդ արուեստը հիմնուած է բնութեան օրէնքների վրայ, ուստի մենք պէտք է քննենք բնութեան ընթացքները, եղանակները, որ յետոյ գտնենք և արուեստը: Մենք պէտք է գնենք, թէ ի՞նչպէս է աճում թուռուկի՝ ձագը, պէտք է մտախոհ լինենք, թէ ի՞նչպէս է բուսնում ծառը՝ ճարտար այգեպանի ձեռքի տակ, թէ ի՞նչպէս նկարիչը փոքր առ փոքր վերջացնում է իւր պատկերը, և թէ ի՞նչպէս ճարտարապետը հիմնարկում է և շինում է իւր տունը:

Ի՞նչ որ յայտնի է բնութեան և ճարտարութեան մէջ, և ի՞նչ որ յաջողութիւն ունի, մենք պէտք է նորանից գտնենք և հասնենք այն անյայտը, որ մեր խնդիրը պահանջում է:

ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՆՈՆ

Բնութիւնը բարեպաշտ է իր իրար հանդէպ:

Եթէ թուաւոր կամենում է բազմացնել իւր ցեղը, նա իւր գործը ձեռք է սկսում, երբ բոլոր բնութիւնը սառած է, և ոչ ամառը, երբ բոլոր բնութիւնը թուլացած է տօթից. և ոչ աշունքին, երբ արեգակի զօրութիւնը նուազում է. այլ գարունքին, երբ արեգակը բոլորին կեանք ու զօրութիւն է տալիս: Մի և նոյն ժամանակ թուռուկը աստիճան առ աստիճան է գործ կատարում: Գարունքի առաջին օրերը, երբ դեռ հով է, ձուերը աճում են նորա մարմնի մէջ, ուր նորա պատրաստութեամբ են ցուրտից. բայց երբ օրերը տաքանում են, նա բոցի մէջ ձուերը աճում է և ձագեր է հանում:

Այդպանը նոյնպէս իւր գործերը կատարում է բարեպաշտ ժամանակին. նա ձեռք է տնկում, վասն զի այն ժամանակ արմատը հիւժմալից է. և ոչ ամառուայ կէսին, վասն զի հիւժը այն ժամանակ տարածուեցաւ բոցի վերին մասերում. և

ոչ աշունքին, վասն զի այն ժամանակ հիւժը վերադառնում է արմատի մօտ, այլ գարունքին. վասն զի այն ժամանակ հիւժը վեր է բարձրանում և շառաւիղներ է արձակում: Յետոյ նա նմանապէս ժամանակին է աղբ ածում՝ հողի վերայ, ջրում և կարում բոցերը և լինում:

Բնական ճարտարապետը նախ գծագրում է շինութեան յատակագիծը (պլան), այնուհետեւ պատրաստում է տտաղձ և առհասարակ շինութեան բոլոր նիւթը. յետոյ նա հիմքն է ձգում. և երբ արդէն վերջինը հաստատեց, միայն այն ժամանակ սկսում է պատերը և միւս մասերը բարձրացնել:

Այս կանոնի ընդ դէմ, այսինքն պատշաճ ժամանակին գործելու ընդ դէմ՝ ուսումնարաններում կրկնակի մեղանշում են՝ նախ, որ բարեպաշտ ժամանակ չեն ընտրում ողորդ վարժութիւնների համար. և երկրորդ, որ այդ վարժութիւնները օրինաւոր չեն կարգաւորուում, որպէս զի հետզհետէ գործ դրուին: Դեռահաս մանուկներին կարելի է ուսուցանել, վասն զի բնականութեան արմատը դեռ շատ խորը ծածկուած է: Այլևորին նոյնպէս կարելի է ուսուցանել, վասն զի նորա բանականութիւնը և յաջողութիւնը թաւաճում են: Միջին հասակին կրթութիւն տալը շատ դժուար է. վասն զի ոգին շատ ցրտած է: Միայն մանկութեան և պատանեկութեան հասակները բարեպաշտ են կրթութեան համար, վասն զի այդ ժամանակ են աճում կեանքի և ողորդ զօրութիւնները:

Ուրեմն մարդուս կրթութիւնը պէտք է սկսուի կենաց գարունքին, այսինքն մանկութեան ժամանակ: Մանկութիւնը գարունքի նման է, պատանեկութեան հասակը ամառուայ նման է, պարակաւ՝ աշունքին, իսկ ծերութիւնը՝ ձմեռուան: Արթնութիւնը պէտք է տրուի առաւօտեան ժամերին, վասն զի օրուայ ժամանակները համապատասխան են տարուայ ժամանակներին: Առաւօտը՝ գարունք է, կէսօրը՝ ամառ, երեկոյն՝ աշունք, իսկ գիշերը՝ ձմեռ: Եւ բոլոր ուսանելի բաները պէտք է կարգաւորուած լինի հետեւեալ և խիստ աստիճան առ աստիճան կերպով, որպէս զի մանուկները ուսանին միայն այն, ի՞նչ որ ըմբռնելի է նոցա հասկացողութեան:

ՆՐԱՐՈՐԴ ԿԱՆՈՆ

Բնութիւնը մինչեւ նիւթ չպարտադրել, նորան որպէս
յեւ որպէս մասն բնաւ հոգալիք չէր:

Թոչնի մէջ արիւնից կազմուում է սաղմը
(ծնելու ձաղը), յետոյ նա իւրեան համար ընդ է
շինուում, որ այն տեղ ձուեր ածէ և ձագեր հանէ
Ճարտարապետը բնութեան նոյն օրէնքին է հե-
տևում:

Ուսումնարաններում այս կանոնի ընդ դէմ մե-
ղանում են նորանով, որ պաշարի համար հար-
կաւոր միջոցներ չունին, այսինքն՝ դրքեր, տախ-
տակներ, վայելչագրութիւններ, պատկերներ և յն:

Մեղանչում են դարձեալ, որ դասադրքերի մէջ
չեն հետևում բնական կարգին, խնամք չեն քա-
շում՝ որ ձեռք բերուի նախ նիւթը, և ապա
տրուի այն նիւթին ձև:

Այսպէս, զորօրինակ՝ ուսումնարաններում նախ
լեզու են ուսուցանում, և ապա իրեր: Նախ քան
իրերի հետ ծանօթացնելը, ամբողջ տարիներ պա-
րապնցնում են իրերուց խօսողութեան վարժու-
թիւններով: Այն ինչ իրերն են միայն էական,
իսկ բառերը՝ պատմական. իրը մարմին է, բառը՝
զգեստ. իրերը՝ միջուկ են, բառերը՝ կճիպ: Ուստի
նախ պէտք է իրերը ուսուցանել, և ապա բառեր:

Դարձեալ մեղանչում են, որ լեզուի դասերը
քերականութիւնից են սկսում՝ և ոչ մատենա-
դրից կամ պարտուպառաջ կազմուած իրական
բառարանից: Մատենագիրները և բառարանները
լեզուին նիւթ են տալիս, այսինքն բառեր. իսկ
քերականութիւնը տալիս է ձև, ստուգաբանու-
թեան և համաձայնութեան օրէնքներ:

Վերջապէս՝ նախ առաջարկում են վերացեալ
կանոններ, և ապա տալիս են օրինակներ:

Սոցանից հետևում է՝ որ դասատուութեան
եղանակը՝ հիմքից սկսած՝ պէտք է փոխուի, և
որ հարկաւոր է 1) պաշարի համար ունենալ բո-
լոր դասական միջոցները, 2) իրերը ուսուցանել
նախ քան լեզուն, 3) լեզուն ուսուցանել, և ոչ
թէ քերականութիւններով, այլ մատենագիրնե-
րով, 4) իրական գիտութիւնները աւանդել նախ
քան զվերացեալները, 5) օրինակները կանոննե-
րից առաջ տալ:

ՆՐԱՐՈՐԴ ԿԱՆՈՆ

Բնութիւնը իւր փորձառնութեան հասար ընդհան-
րապէս նիւթ, որը առաւել պիտանի է կամ թե-
կայ այն այնպէս է պարտադրում, որ պիտանի դառնայ:

Թոչնի ոչ թէ քարերի վերայ, այլ ձուերի
վերայ է թխտում, որ նոցա մէջ պարունակած
նիւթը այնքան ջերմացնէ, մինչև որ նորանից ծագ
զոյանայ աշխարհք ելանէ:

Ճարտարապետը ընտիր գերաններ է ջոկում,
նոցա կտրատում է, տաշում է, կոկում է, միով
բանիւ՝ իւր նիւթը ըստ կարգի յարմարեցնում է.
յետոյ տեղը հարթում է և սկսում է շինութիւնը:
Նկարիչը նախ հարթում է իւր կտաւը, և ապա
սկսում է նկարել:

Այգեպանը ամենակենդանի ծիլ է ընտրում,
մշակում է հողը և յետոյ տնկում է ծիլը: Քանի
ծիլը չոր է արմատացած, այգեպանը բնաւ չի մտա-
ծում՝ պատուաստելու մասին: Եւ նախ կրկնի
պատուաստելը, լոյսի ճիւղերը մինչև անգամ նո-
րա բունի մի մասը կտրում է, որպէս զի հիւթը
վեր բարձրանայ միայն պատուաստեալ ոստի մօտ:

Դաստիարակութիւնը այս կանոնի ընդ դէմ նմա-
նապէս մեղանչում է, 1) որ ծնողքը իրերու-
նիւն ուսումնարան չեն տալիս, որից պէտք է
նոքա մտաւորական հիւթ ծծեն. 2) որ ուսու-
ցիչքը աշխատում են դատութիւնները, բարոյա-
կանութիւնը և բարեպաշտութիւնը պատուաս-
տել յառաջ քան բունին արմատանալ, այսինքն՝
յառաջ քան ուսումնասիրութեան աճիլ, 3) որ
չեն կտրում և մաքրում նորաբոյ ծաղը, այսինքն՝
չեն ոչնչացնում թիւր հասկացողութիւնները, որ
սպականում են մանուկների խելքը, և չեն ըն-
տելացնում կարգ ու կանոնին:

ՉՈՐՈՐԴ ԿԱՆՈՆ

Բնութիւնը չի սխալում իւր արարչափորձութեանց
խափանի, այլ ճշգրտութեամբ ասի առ ասի և
գնում:

Թոչնի զոյացնելով, նա ստեղծում է ոսկոր-
ներ, ջղեր, երակներ, միսը-ոյդ բոլորը մի առ մի,
յետոյ կաշին, յետոյ փետուրները և այլն և այլն:

Ճարտարապետը նախ հիմքն է ձգում, ապա պատերն է շարում, ապա առաստաղի զերանները է դարձում, և վերջապես շինում է տանիքը. այս բոլորը գործուում է մի առ մի հետզհետե, և ոչ թէ միանգամից:

Նկարիչը մի անգամից 30 պատկեր չէ նկարում:

Այգեպանը ծառերը մի առ մի տնկում է:

Ուսումնարանների մոլորութիւնն այն է, որ նոքա կամենում են աշակերտներին մի անգամից շատ բան հաղորդել: Աշակերտները պարտաւորած են մի անգամից ուսանել և Լատինական ու Յունական Քերականութիւն, և Ճարտասանութիւն, և Բանաստեղծութիւն: Ո՛վ չգիտէ դասական առարկաների այն փոփոխութիւնը, որ լինում է մի և նոյն օր: Առշակաբար օրը մի կօշկից աւելի կարող չէ կարել:

Այս տեղ հարկաւոր է նորոգութիւն: Ով որ Քերականութեամբ է պարապած, նա չպէտք է տանջուի մի և նոյն ժամանակ տրամաբանութեամբ. ո՛վ որ տրամաբանութիւն է ուսանում, պէտք է Ճարտասանութիւնից ազատ լինի: Ի վաղուց Սկալիգերը իբրև կանոն աւանդեց՝ "Մինը միակից յետև", այդ պատճառով ինքն առաջինը այնքան շատ գիտութիւն ստացաւ:

Ապա ուրեմն հարկաւոր է հոգալ, որ ուսումնարաններում աշակերտները որոշեալ ժամանակին ուսանին միայն մի որ և էլից նոյա միտին յարմար բան:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴԻ ԿԱՆՈՆ

Բնութիւնը իւրաքանչիւր էւր արարչագործութիւնը սխառ է ներքինից, և ոչ արտաքինից:

Նա՝ թռչունին նախ և առաջ չի տալիս մազիկներ, փետուրներ և այլն ուրիշ արտաքին պարագաներ, բայց նորա ներքինից է արեղծում:

ՎԵՅՆԵՐՈՐԴԻ ԿԱՆՈՆ

Բնութիւնը իւր բոլոր գոյաւորութիւնները ընդհանուրից է սխառ և վերջնաւոր է մասնաւորից:

Թռչուն զոյացնելով, նա նախ ջերմացնցմ է ձուի բոլոր զանգուածը, և յետոյ, երբ արդէն ջերմութիւնը գրգռուած է ու շարժողութիւնը սկսւ-

ուեցաւ, նա բոլոր զանգուածի միջից ջրեր է անցուցանում, որպէս զի ամբողջ թռչունի գծադրութիւնը, այսինքն զլուսը, թևերը, ոտերը իրանը կարողանան աճել, և միայն վերջը զոյացնում է բոլոր մասնաւորութիւնները:

Ճարտարապետը ևս այս կանոնին է հետևում, նախ նա պատրաստում է յատակագիծը կամ դահալարը, յետոյ հիմքն է ձգում և այլն. և ապա վերջապէս մասնաւորութիւնները կարգի է բերում, այսինքն՝ պատուհանները, դռները, և այլն. և միմիայն վախճան պսակելու ժամանակ նա սկսում է զարդարանքները:

Նոյնը առնում է և նկարիչը, նա նախ չի նրկարում ականջ կամ աչք, բայց բոլոր կերպարանքի կամ ձևի գծադրութիւնն է նշանակում ածուխով. երբ որ գծադրութիւնը յաջողակ դուրս եկաւ, նա նոյնը ներկերով է զրոշմում, յետոյ որոշում է լոյս և ստուիւր, և վերջապէս կատարելագործնում է մասնաւորութիւնը:

Քանդակագործը ևս այդպէս է կատարում՝ իւր գործը:

Ուստի վստայ է, եթէ ուսումնարաններում դիտութիւններ ուսուցանելու ժամանակ, նախ քան զիտեցաւ ընդհանուր գծադրութիւն տալը՝ ընդարձակօրէն հաղորդում են մանրամասնութիւնները: Այսպէս և ռիսալ է Ճարտարութիւններ և լեզուներ ուսուցանել, նախ քան նոցա սկզբունքներ և հիմունքներ տալը*):

Այս տեղ հարկաւոր է նորոգութիւն՝ Ա.) նախ և առաջ աշակերտին պէտք է աւանդուի նոցա բովանդակ կրթութեան հիմունքը: Ղափական առարկաները այնպիսի կարգի պէտք է՝ բերուին, որ յետին պարապմունքները իրապէս միանգամայն նոր կամ անակնկալ բան չլինին բայց մի-

(*) Այս կանոնը այնպէս, ինչպէս որ արտայայտուած է, երկմիտ է. արս կարդալով, ակամայ կարծում են, թէ պէտք է սկսել ընդհանուրից և վերացեալից, այն ինչ Կոմմունիստը էապէս միայն պահանջում է, որ աշակերտին զլսաւոր սկզբունքները դեռ չտալով, չմանրացնել նորան մանրամասնութիւններով:

Եւ, Պատասխան:

այն լինին առաջուց հաղորդուածը մանրամասն տեղեկութիւններ: Բ.) Իւրաքանչիւր լեզուն, իւրաքանչիւր զիտութիւնը, իւրաքանչիւր ճարտարութիւնը պէտք է պարզ սկզբունքներով սկսուին, որպէս զի աշակերտները կարողանան ընդհանուրի գաղափար ստանալ: Երրորդ հարկաւոր են առաւել լիութեամբ օրինակներ և կանոններ, վերջապէս — դրութիւն (снѣтѣмѣ) և բացառութիւններ*):

ԵՐԹՆԵՐՈՐԴ ԿԱՆՈՆ

Ինքնին չէ՞ք մտնում, այլ առաջ առնում եւ քննում:

Թոշին կազմութիւնը իւր աստիճաններն ունի. ճարտարապետը և այգեպանը նմանապէս աստիճան առ աստիճան են ներդրւում:

Մանկանց դաստիարակչները սխալուում են, եթէ կարծում են, թէ իւրեանք չը պէտք է հետեւին այդ օրէնքին: Յայտնի է, որ մի բանը խիստ նուաճ միւսի վերայ, մի բանը հետեւում է միւսին:

Ուստի ուսումը այնպէս պիտի կարգաւորուի լինի, որ մի պարապմունքները պատրաստութիւն տան միւս պարապմունքների համար, և սոցա համար հարկ են ճանապարհ: Ապա ժամանակը այնպիսի պիտի կարգաւորուի, լինի, որ իւրաքանչիւր տարին, իւրաքանչիւր ամիսը, իւրաքանչիւր օրը և ժամը դրո՞ծ դրուին որոշեալ պարապմունքին: Վերջապէս պարապմունքների և ժամանակի այս կարգաւորութիւնը ճշգրտութեամբ պիտի կատարուին, պարզ է ոչ, պակասաւոր և անպահանջ հետեւանքներ կը պատճառուեն*):

(*) Իսկութեամբ այս կանոնը չորրորդ կանոնի կրկնութիւնն է (ԳԵՄՔԸ):

(**) Այս մեկնութիւնից պարզապէս երևում է, որ կոմեծնուսը դիմում էր այն կէտին, որին մենք այժմ կիմում ենք, այսինքն, որ աշակերտների զիտութեան շրջանը ատօրիճան առ ատօրիճան ընդարձակուի, որ դասական տառիկաների նիւթը հաղորդուի, եթէ կարելի է այսպէս ասել, կոնցենտրիքական (միակետոն) շրջաններով:

Ի. Պատմութիւն:

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԿԱՆՈՆ:

Ինքնին չէ՞ք մտնում, այլ առաջ առնում եւ քննում:

Ուսումնարանը կրթութեան վախճանին վնասում է եթէ չի կատարում այդ կանոնը: Զորօրինակ, շատ վնաս է եթէ աշակերտները շուտ շուտ ընդհատում են իւրեանց ուսումնարանական պարապմունքները, կամ եթէ ուսումնարանը վաղօրօք թողնում են: Նմանապէս վնաս է եթէ վարժապետը աշակերտների հետ սկսում է երբեմն այս առարկան, երբեմն այն առարկան, նոցանից ոչ մինը, ոչ միւսը: մինչևի վերջնապատումը չը հասնուցանելով: Վերջապէս շատ վնաս է և այն, եթէ առանձին դասերի ժամանակ որ և իցէ բան սկսուում է և չէ վերջանում: Երկաթը պէտք է ծեծել՝ քանի տաք է: Իսկ եթէ երկաթը՝ շատ շուտ շուտ է տաքացնւում, նա կորցնում է իւր ձգական գորութիւնը:

Ուստի Ա.) աշակերտը պէտք է ուսումնարանում մնայ այնքան ժամանակ, մինչև որ չվերջացնի իւր կրթութիւնը: Բ.) նոյն իսկ ուսումնարանը անապատ տեղում պէտք է լինի՝ հեռու, որ և իցէ ալմուկներից: Գ.) պարապմունքները անընդհատ պէտք է շարունակուին՝ միանգամ ընդ միշտ ընդունա՞ծ կարգով: Դ.) անժամանակ ուսումնարանից հեռանալը միանգամայն պէտք է հալածուի:

ԻՆՏԵՐՈՐԴ ԿԱՆՈՆ:

Ինքնին չէ՞ք գիտնում, որ անհատ է միայն մեծ աւագ ազդեցութիւններից:

Թոշունը իւր ձագերին պահպանում է հոգմից, անձրեից, և վնասակար միջատներից:

Նկարիչը նոր նկարած պատկերը պահպանում է թափանցիկ հոգմից, ջրմուծիւնից, փոշիից ևն: Այգեպանը բոյսերը պահպանում է այծերից և նապաստակներից ևն:

Ուստի մեծ անխելքութիւն կը լինի հէնց սկզբում երեխաներին հաղորդել զիտութեան որ և իցէ մասի քննութիւնը (կրիտիկայ), և ուսած առարկայի մասին երկմտութեան սերմ ցանկը նոցա հոգւոյ մէջ:

Աւստի ցանկայի է Ա.) որ աշակերտները ուրիշ գրքեր չունենան՝ բացի նորացից՝ որք նոցա դառաւ մէջ ընդունած են, և Բ.) որ այդ գրքերի պարունակութիւնը լինի միայն բոլոր այն՝ ինչ որ զուտ էական մասն է ուսանելի նիւթի մէջ:

(Շարունակելի)

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾ

Ի ՌԵՈՒՐՆ:

(Շարունակելի)

Պ. Զայֆարթի դէմ խօսեց Պ. Շեֆեր Բեռլինցին, որ առաջ մանկավարժ էր, յետոյ Աստուածաբան դարձաւ և այժմ՝ Բեռլինի ազատական ընկերութեանց քարոզիչն է: Նորա խօսելու ժամանակ Պ. Նախարարը հեռացաւ դահլիճէն:

Պ. Շեֆեր. — Ժողովիս մէջ խոսութիւն ձգել չեկամիմ, այլ Վարժապետի խօսքերը միտս բերելով՝ կասեմ, — սէ եկի խաղաղութիւն արկանել, այլ սուր, սուր արդար դործի համար: Պատուելի նախորդիս մօքերը չեմ կրնար ես ընդունել: Արտաքին մի իրողութեամբ արդէն մէք հակառակ եմք միմեանց: Նա առաջ Աստուածաբան էր և այժմ՝ մանկավարժ դարձաւ, իսկ ես մանկավարժ էի առաջ և այժմ՝ Աստուածաբանութեան ձեռն արկի: Ինանքը ստիպեց զիս այդ անելու: 1849 թուականէն մինչև 1856 թ. վեց տարի վարժապետ էի ես ստորնակարգ մի դպրոցի մէջ, բայց Պրուսական և եռլլլթիլլերու (*) տակ սլաշտն վարելու անորժակս վերջապէս հասաւ: Ես իմացայ, թէ ի՛նչ դառն լուծ դրուած է վարժապետի վրայ . . . (անհանգստութիւն): Պարոնայք և ընկերք

(*) Այդպէս կը կոչուին Պրուսիոյ դպրոցական օրէնքները, որք իրենց յետագիմ ուղղութեամբ ներկայ ժամանակիս ոգւոյն ալ ես չի համապատասխանելով, արդէն փոխուելու վրայ են: 1848 թուականէն յետոյ Օսթոգոլիս հողերարկաններն ու Բեակսիօներ կառավարութիւնը կամեցած էին այդ օրէնքներով ազդային վարժարանը սքրլան կարելի է, ճընշել:

Ք. Պ.

իմ, ես ունիմ իրաւունք այդ անելու — (Ժծ արհամարհան, սուրմիտ ու բարձր): Նախագահը զանիլ հարկանէ):

Նախագահ. — Պարոնայք իմ, նախ և առաջ կը խնդրեմ հանգստութիւն պահպանել, ինչպէս որ ժողովին մէջ միշտ ստորութիւն եղած էր: և ապա կը խնդրեմ յարգելի Ատենախօսէն, որ նա իր հակադրանքն ու դէմ աւելի մեղմի խօսի:

Շեֆեր. — Առանց հակառակութեան ճշմարիտ կեանք չըկայ: Մեծարգոյ նախորդս ասաց, թէ մէք միտք չունինք եկեղեցական դործերու մէջ խառնուելու, այլ միայն մանկավարժութիւն կը ցանկամք ուսանել: Իսկ ես կասեմ. — մանկավարժութիւնը նիւթապէս և բարոյապէս այնպէս սերտ կապուած է եկեղեցւոյ հետ, որ մէք կարող չենք մեր աչքերը փակել և չըտեսանել թէ ի՛նչ կանէ եկեղեցին, ի՛նչ կըպատահի նորա մէջ և ի՛նչ զիրք կըբռնէ մեզ դէմ: Ի դուր է կարծել, որ մէք վտանգէն զերծուած կըլինինք, եթէ ջաղամ թռչնոյ նման գլուխներս աւաղլս մէջ խռնք ու մտածենք, որ եթէ մէք վտանգը չենք տեսներ, ուրեմն իրօք անպահովինք: Մէք գումարուած ենք այս տեղ Գերմանացւոց մանկավարժից մօքերը ազատ հոջակելու և այդ պատճառով իմ վճուի վրայ ես հաստատ կըմնամ:

Ինչմէն առաջ Պ. ատենախօսը մի հարց արաւ, թէ ի՛նչ կը ցանկայ Գերմանական մանկավարժութիւնը, և պատասխանեց. — Արժուէմ մարդկային ընդունակութեանց աստուածատուր որոշմանը յարմար: Այդ բանին ես ևս համաձայն եմ, միայն կը ցանկայի, որ ասուէր — Բնատուր մարդկային որոշմանը յարմար: (Ընդդիմութիւն և հասանդութիւն): Նա կրկնեց նոյնպէս — (անհանգստութիւն):

Նախագահ. — Ես կրկնելով, որ դուք թող տաք յարգելի ատենախօսին իւր 10 րոպէն ազատ զործադրելու:

Ատենախօսը շարունակելով — Նա ասաց նոյնպէս, որ մէք չըկամինք վիճարանել դաւանական դպրոցի և դպրոցի ու եկեղեցւոյ բաժանման վերայ, որովհետեւ դոքա արդէն վճռած ինկրկնել են: Վայ մեզ, ընկերք իմ, եթէ մէք այդ կարծիքն իրօք ընդունինք Ամբիոնիս վրայ խօսք եղաւ Պրուսիոյ ու Գերմանական մանկավարժութեան

մասին — կարևոր խնդիր. Բայց մեծարգոյ ատենա-
խօսք Պրուսիոյ մանկավարժական պատմութիւնը
Դոյն մինչև Պրիդրիկոս — Վիլհելմ Գ. Թագաւորի
մահը նկարագրեց (համառօն)։ Միմէ հարկ չէր
շիշել, թէ ինչեք կրեցինք մեք այն ժամանակէն
սկսեալ, թէ ի՞նչ անհաշտ դիրք առաւ Պրուս-
սիան դէպի մեր մանկավարժութիւնը։ Այս մի իրո-
ղութիւն է, այս մեք ամենքս ցաւով կը պահենք,
թէ և չ'ուզենք արուսասնել, որ Պրուսիան՝ Այս-
հօրն Մինիստրի օրերով Գերմանական մանկա-
վարժութեանը հրաժարիմք խաւաց (բռնութեան)։ Մի
իրողութիւն է, որ Ռաուսեր Մինստրի ժամանակ
դպրոցի վրայ շղթաներ դրաւ (համառօն)։
Ուրախալի մի երևոյթ է նաև, որ մեր կառավա-
րութիւնը արդէն սկսած է խորշիկ այդ կորստա-
րեւ ճանապարհէն (բռնութեան) և դորա կենդանի
վկայն աւասիկ մեր ժողովն է։ Ուրեմն շնորհակալ
լինինք ՚ի սրտէ այն ազնիւ մարդիկներէն, որք այդ
բարի փոփոխմանը ձեռնտու եղան։

Աժմ քանի մի խօսք Գերմանական մանկա-
վարժութեան մասին։ Մի անգամ ես դատապար-
տուեցայ տէրութեան կողմէն, որովհետեւ կասեի,
թէ մեր դատարարականութիւնը տան, դպրոցի ու
եկեղեցւոյ մէջ ետութեանէն (էգօիզմ) սկիզբ կ'առ-
նէ և առ ետութիւն կրդիմէ։ Ինձ կը թուէր, թէ
մեզմ խօսած էի. այժմ կ'աւելցնեմ, որ դա վայ-
րաքարչ, նուաստ ետութիւն է։ Այս և ազնիւ
ետութիւն, բայց իմ անարկածս այդ տեսակէն
չէ. նա նուաստ է, ըստ որում մեր կենսական
նպատակը յայնչեալ կը դնէ և ոչ յայսկոյս մեր
կենաց (խոսակցոյց ընդհանրապէս, աւելցնելով, բռն-
ութեան)։ Ուսուցիչք, որք հանապաղ երկնքի
սէ դժոխոց վերայ կ'ակնարկեն մանուկներու առ-
ջև, մանկավարժական սկզբունքները Վերանան,
նոցա դէմ ուխտադրուած կը հանդիսանան (սահ-
մանիւն ու բռնութեան, ազնիւ, զանգ, դարձեալ ին-
չնչէ)։

Նախաճառ. — Մեծապատիւ պարոնայք, վերըս-
տին կը խնդրեմ, որ դուք Ձեր հաւանութիւնն ու
տհաճութիւնը քիչ մը զսպէք և կատարեալ ա-
ղատութիւն շնորհէք պարոն ատենախօսին։

Շնորհ. — Իմ ասածս դուք կարող էիք առ-
ջինչ գնել, եթէ նոյն սկզբունքներն արդէն կեր-

պարանք, արիւն ու մարմին ստացած չըլինէին ա-
ղատակրօն ընկերութեանց մէջ, որք նոր ապագայ
շնորհելու եւ Գերմանական դպրոցին (սահման-
աւելցնելով)։

Պ. Շնորհէն ջոկ ուրիշ անձինք ևս խօսեցին
վասն և հակառակ նմին Զայեարմի, որնոր կրկին
ամպիոն ելնելով յետադայ վեջաբանութիւնն ա-
րաւ։

Զայեարմի. — Ինձմէն ևս խօսող յարդիկ
պարոններէն առաջինը նկատեց, որ ես Պրուսիոյ
մանկավարժական գործունէութեան նկարագիրը
թերատ թողուցի. այդ իրաւ է։ Յետոյ նա ասաց,
—, Ոչ Աստուածադիր որոշման, այլ բնադիր ո-
րոշման՝ յարմար, Դէ՛հ, պարոնայք, ես թող
կըտամ, որ ամէն մարդ ըստ իւր ֆառնի երջանիկ
դառնայ*)։ Նա աւելցուց ևս, որ Գերմանական
մանկավարժութիւնը այս կեանքիս սահմանէն վեր
ու դուրս չի երթար։ Պարոնայք իմ, եթէ Գեր-
մանական մանկավարժութիւնը Պետալոցցիէն
սկիզբ կ'առնէ, ուրեմն մեծարգոյ ընդդիմաբանս թո՛ղ
Պետալոցցու գրուածքը հետադատէ ու կարգա՛ որ
«Աստուծոյ մանկունքը անմահ են և մեր մարմնոյ
վախճանը դեռ մեր կեանքի վախճանը չէ»։ Եթէ
այս երկրաւոր կեանքիս հետ մեր զոյուլիւնն ևս
կը վերջանայ, ուրեմն յաւիտեական նպատակ,
բարձրագոյն կատարելութիւն չըկայ. ուտենք ու
խմենք ուրեմն, զի վաղը մեռնելու ենք։ Քա՛ւ
լիցի. պղպիսի մաքր չունէր մեր մանկավարժու-
թեան հայրը, Պետալոցցի՛ն (ճափահարութեան)։

Այժմ հանդիսականք սկսան ունկն դնել նաև
նախադաս Թէոդոր Հոֆմանի պատուական ճա-
ռին, որ ընտրած էր այս բնաբան. «Իտութիւնը
ու նորա վարդապետէն աղատ է»*)։ Պարզ ու
որոշ՝ անանց ունայն պերճաբանութեան մեկնեց
նա, թէ ի՞նչ պահանջմունք ունի ազգի մանկա-
վարժական գիտութիւնը։ Մանկավարժութիւնը
պէտք չէ օտար զօրութիւններէն կախումն ունենայ,
պէտք է որ նա ինքնուրոյն՝ միայն փորձուած ման-

(*) Այդ ֆրիդրիկոս մեծի խօսքերն են։ Փ. Վ.

(**) Հին Գերմանական, բուն աղպային որոշումն
է, որ պէսպէս օրինապարհբու մէջ եւս ընդունուած
է, թէ եւ երբեմն անգործադրելի մնալով։ Փ. Վ.

կալարժներու ձեռքով կարգադրուի և առաջ-
նորդուի։ Ոչ աստուածաբանը ունի իրաւունք
անդառնալի վճիռ հատանելու դպրոցական գոր-
ծերու մէջ, ոչ լեզուադէտը, բանադէտը, բժիշկը
ու տէրունական անձը իր միակողմանի հայեաց-
քով։ Ոչ մի քաղաքական կամ կրօնական դաս
կարող չէ իշխելու նորա վերայ. միայն մանկա-
վարժը, միայն նա, որ դաստիարակել պիտէ, կա-
րող է տնօրէն լինել դպրոցի մէջ։ Մանկավարժ-
ներուն պէտք է ազատ զարգացման իրաւունք տալ.
վարժապետը կարող չէ չտիէ դուրս բան ստիւլիլ.
բայց ոչ թէ ազատ զարգացման իրաւունք, այլ և
իրենց ուսածը ուրիշներուն հաղորդելու կատարեալ
ազատութիւն ևս պէտք է տալ մանկավարժներուն։
Ով որ համարձակի պատուիրել վարժապետին,
թէ մինչև այս աստիճան միայն կարող եւ հաս-
նել դպրոցաց մէջ, տգիտ է։ Որքան ևս արթուն
և ժրաջան լինի վարժարանի վարչութիւնը, այնու
ամենայնիւ հարկ է, որ նորա ներքին բարեկարգու-
թեան և յառաջդիմութեան համար հրապարա-
կութիւնը (ս. Կոմիտէ) անդադար հսկէ նորա
վրայ, և հանապաղ զրդում և զարկ տայ նորան։
Սակայն Պ. Հոֆֆմանը թող ինքը խօսի։

Հոֆֆման։ — Բարձրապատիւ ժողով. այս օրուայ
ձառիս համար ընտրած խնդիրս շատերուն գուցէ
աւելորդ երևի, թէ դիտութիւնն և նորա վարդա-
պետութիւնը ազատ է շատերու կարծիքով միան-
գամայն ճշմարիտ է. մարդկային միտքը կարելի չէ
բռնաբարել. և ուրեմն նորա ազատութեան վրայ
զրուցելը միայն զուր ջանք է։ Այնու ամենայնիւ
եւ հաւաստի եմ, որ այդ ճշմարտութեան վրայ
հիմնուած քանի մի հակիրճ ծանօթութիւններ
այս ժողովին անպատեհ չեն համարուիլ և գուցէ
իրենց գործադրութիւնը վարժատան մէջ կը գլու-
նեն։ Արդ՝ կարող են զիս հարցնել, թէ մանկա-
վարժութիւնն արդեօք դիտութիւնն է։ Ե՛հ, մե-
ծարդոյ պարոնայք, այդ մասին լաւ է ոչինչ չը-
խօսիր. ով որ չի հաւատալ, որ մանկավարժու-
թիւնը դիտութիւն է, թող հակառակը ապա-
ցուցանէ։ Իսկ ինձ և ընդհանրապէս բոլոր վար-
ժապետաց համար, որոց կեանքի խորհուրդը ման-
կունք վարժել է, նա դիտութիւն է, փութաջան
աշխատանքով ուսանելի ծանրակշիռ դիտութիւն,

որոյ վախճանական նպատակը ընդհանուրի բարո-
ւութիւնն է ու նորա յառաջդիմութիւնը. եւ
արդ՝ եթէ կը համարձակիմ դիտական ակումբիդ
առջև մի խօսք ասել մեր ուսման ազատութեան
մասին, գորանով չը կամիմ հաստատել, որ դպրո-
ցի ու դպրոցական կեանքի մէջ առհասարակ
կարգ ու կանոն լինելու չէ. իմ պահանջմունքս
բնաւ չի նշանակէր, որ տէրութեան վարժարան-
ներն առանց վերատեսչութեան, միայն լոկ քմա-
հաճ բերմունքներուն զոհ պիտի լինին, ու մանկա-
վարժութեան ազատութիւնը քարոզելով ոչ այլ
ինչ ունիմ 'ի մտի, եթէ ոչ նորա անարգել զար-
գացումը յատկապէս ժամանակիս պիտոյքներուն
յարմար։

Հին ժամանակուայ կանօններէն շատերը ման-
կավարժութեան վերաբերմամբ մեր օրերուն այլ
ևս համապատշաճ չեն, և եւ հաւաստի եմ, որ
մեր արդի ուսումնական հետազոտութեանց արդա-
սիքն ևս անխելալ ու կատարեալ օրէնք չեն կրնար
համարուիլ ամեն ժամանակներու համար։ Ասե-
լով՝ թէ մանկավարժութիւնը ինքնորոյն՝ ազատ
պիտի ընթանայ, իմ միտքս միայն այն է, որ և
օտար զօրութիւններէ չի՝ պէտք է կախումն ունե-
նայ, և որ նա այլապէս չի՝ պէտք է ազանդորդուի,
եթէ ոչ իրմէն միայն յառաջացեալ օրէնքներով։

Այս տիղ կը հանդիպեմ այն խնդրոյն, որն որ
արդէն այսօր ժողովիս մէջ բարձրանալուն համար
զայն ոչ թէ քննել, այլ միայն յիշատակել կը-
ցանկայի, այսինքն՝ դպրոցական հանգամանքնե-
րու կարգաւորելն ու մասնաւոր վարժարաններն
հիմնելու իրաւունքը պէտք չէ աստուածաբաններուն
յանձնել, եթէ նոքա ընդ նմին փորձուած մանկա-
վարժներ չըլինին։ Իմ կարծիքով, պարոնայք,
լեզուագետներն ևս իրաւունք չունին օրէնսդիր
հանդիսանալ մանկավարժական սահմանի մէջ
(Ժառանգաւորութիւն)։ Շարունակելով խօսքս՝ եւ
կրպնդեմ, թէ և ունենդիրներուս առջև վէճ գայ-
թակալութեան դնելու երկիւղել, որ բնագետներն
ևս ինքնակոչ իշխան են ազգային վարժարանի վե-
րայ. եւ այն մտքի տէր եմ՝ նա և, — կրեմ՝ այս
ոչ թէ բռավօ լսելու ականալութեամբ, այլ ձեր
համակրութիւնը գրաւելու մարդով, — որ ազգային
վարժարանը ոչ մի քաղաքական կուսակցութեան

չի պատկանիր, ո՛չ ժողովրդապետականներուն, ո՛չ ազնուապետականներուն, մինչև անդամ և ո՛չ ազատասէրներուն (անսոս-իւն), այլ ազգային վարժարանը կրպականի ամբողջ աղջկն:

Ապա ուրեմն զպրօցի կառավարութիւնը որի՞ն պէտք է յանձնել: Մեծապատիւ Պարոնայք, մանկավարժներուն պէտք է յանձնել, ով և լինէին նոքա, թէ աստուածաբանը, թէ լեզուապէտը, թէ բնագէտը, թէ ժողովրդապետականը, թէ աղանականը և թէ այլ ինչ կարգի մարդիկ, միայն թէ նոքա ընդ նմին և անկախ լինէին, միայն թէ հասկանային՝ թէ ի՞նչպէս պէտք է ղեկաւոր մատաղ մի համրակէ կատարեալ մարդ դաստիարակել: Սոքա՛ թող լինին մեր ազգային զպրօցի կառավարիչք:

Եսածներէս, համառօտ խօսելով, կը հետեւի արդ, որ վարժապետներուն բնաւ չիպէտք է արգելել իրենց գիտութիւնն ուսումնասիրելու. միտքս պարզելու համար՝ կուզեմ ասել ձեզ, որ ես միանգամայն հակառակ եմ այն պարոններուն, որք կ'երկնչին, չըլին՞ թէ վարժապետները չսփիւզուին բան սովորելու և կրկարծեն՝ թէ սեմինարներու մէջ ծառերու գլուխը պէտք է վերէն հարթ հաւասար խուզել: Բարձրագոյն Պարոնայք, եթէ մեր պարտիզպան ևս լինէինք, ծառերու գլուխը վերէն հատանելով, որպէս զի նոքա յիրկինս չի բարձրանան, մեր բնաւ չէինք օգնել մեզ, դորանով միայն կը մնասէինք ծառերուն, վարըհողն և ջուրը, այդ է պիտաւոր բանը: Բարի պարտիզպանի փայլուն է հողը, ծառի հիմքը, որ և զիտէ այն մշակել: Այդ ասել է, թէ բանի զօրութիւնը վարժապետաց սկզբնական կրթութեան մէջ է մինչև որ նոքա ղեկ սեմինար մտած չեն: Քանի որ աշխարհս կայ, ղեկ ոչ մէկ մարդ չափի դուրս բան ուսած չէ, և ոչ մէկ վարժապետ չափի դուրս շատ ուսանել կրնալու է: Ամբարհաւած մեծամտութիւնը՝ ճշմարիտ գիտութեան արդիւնք չէր երբէք և չէ, այլ այդ մի յատկութիւն է տեսակ մի մարդոց, որոց գիտութիւնը քայքայուն կտորներէ միայն բաղկացած է, որք ստիպուած են դասադրել պոչէն ամուր բռնել (անսոս-իւն), որք այդ պատճառով բառկերբը միշտ առձեռն ունին և այն բանով ինքնագործ կը պարծին, ինչ որ վերջին

խել ո՞րպէն կ'արդացած են: Եթէ կամէք, որ գիտութիւնն և նորա ուսումը աղատութեան հասնին, թող տուէք մեզ մեր մտադրութիւնը՝ նախ և առաջ Սեմինարներու վրայ ուղղել, զնոսա վերանորոգել, և անպէս ընդարձակել, որ նոցա միջէն ոչ թէ մէկ առանձին սպասարկութեան համար մեքենաբար կրթուած, այլ մանկավարժական գիտութեամբ մկրտուած, այդ գիտութեան ոգով վառուած մարդիկ գործ ելնեն: Այնուհետեւ կեանք կ'առնուն մեր վարժարանները զիւղերու և քաղաքներու մէջ:

Երկրորդ ասելիքս այս է, որ չէ՛ թէ միայն գիտութիւնը հետազօտելու, այլ և նորա արդիւնքն ուրիշներուն հաղորդելու աղատութիւնն ևս տրուած պիտի լինի վարժապետին. մանկավարժական գիտութեան խրատները ու դասերը՝ նա պարտաւոր է անշուշտ մտնել ապրի մէջ: Գիտութեան ճշմարտութիւնը՝ զնոսա գիտցողներու կամ ուսումնասիրողներու սեփականութիւնը չեն. վերջներս պարտ են այդ բարձրակ հրատարակել ի յուր ամենեցուն, որպէս զի ազգն իմաստանայու զարգանայ. իսկ մեր՝ վարժապետներուս՝ կոչումն է, ամենալաւն ու բարին, որ մեր ինքներս ուսած ենք, պատուաստել մեր աշակերտներու մտքին ու սրտին: Եւ այն պարոնները, որք կըսիրեն հրամայական քարոզներ կարդալ վարժապետի զխին՝ սահմանելով առջևէ, թէ ի՞նչու մինչև այս ինչ կէտը կարող ես գնալ վարժարանիդ մէջ՝ և ո՛չ հետու,՝ բնաւ չեն հասկանար, թէ ի՞նչ է դաստիարակութիւնը և ի՞նչ է ուսումնասիրութիւնը: Ով որ երկար ժամանակ վարժապետի պաշտօն վարած է, ուշադրութիւն չի դարձներ այդ տեսակ պատուէրներու վերայ: Մէկ ժամանակ, երբ որ ուրիշներուն դժուար էր յետադարձ խօսքերն արտասանելու, ես համարձակեցայ կոչել հրապարակաւ՝ « թո՛ղ պօլիսիայի լրտեսը աջ կողմն կանգնէ, և կողակը ձախ կողմն, այնու ամենայնիւ նոքա չեն կարող արգելել ինձ յայտնելու մանուկներուս՝ ի՞նչ որ իմ համոզմամբ օգտաւէտ ու բարի դասեմ՝ նոցա համար չընայելով բռնակալութեան արբանեակներուն, ես կը տպաւորեմ իմ զի տցածս մանուկներուս մտքի ու սրտի մէջ »: Եթէ մերք այժմ այսպիսի հզօր կենդանացուցիչ ոգի կը տեսնենք տիրապետած մեր

փառահեղ մեծ հայրենեաց վրայ, ի՞նչ բանի նշան է այդ, եթէ ոչ նորա, որ մեր յառաջադիմութիւնն ոչ որ կաշկանդել կարող չէ (Բռնակէ), և ես յոյս ունիմ, որ եթէ մենք ամենայն տարի մեր Վերմանական հայրենեաց հիւսիսային ու հարաւայն կողմերը այսպէս միասին գումարուելու շարունակենք, մարդիկ վերջապէս կը տեսնեն, որ բարի է վարժատան հետ դաշն կապելը՝ ու վարժապետներու հետ ձեռք ձեռքի տուած միասիրտ յառաջ գնալը։ Մէկ մեծ մարդ, որոյ նման ոչ որ յարգուած չէ Վերմանիոյ մէջ (Հուսթիսթ), մի անգամ ասաց, որ իշխաններու գործունէութիւնը վերէն, և ազդի կրթութեան համար տրուած հոգատարութիւնը վարէն ժամ առ ժամ մէկ մէկու կը մօտենան ու միանալու վրայ են։ Եւ այդ իրաւ այդպէս է։ Ուստի ոչ մէկ ռիգուլաթիւ իրաւունք չունի պատուիրել մեզ, թէ այս ինչ կարող ես և այն ինչ կարող չես դու ուսուցանել։ Այլ մեր որպէս մանկավարժք՝ ամենանուրբ խորհրդով մեր աշակերտաց օրուտը իրկար ու ծանր քննէն յետոյ, ինչ որ նոցա ընդունակութեանը յարմար գտնենք, կը տանք նոցա՝ և աշխարհիս վրայ չկայ մի դժուրութիւն, որ խախտէր մեզ խկապէս այդ տալու։ Սահմաններն մեր գիտենք յարկել, սակայն այն տեսակ սահմաններ միայն, որք դրուած են մանկավարժական գիտութեան ազդմամբ։

Ուրեմն թող գան պարոններն իրենց բնագիտական հիմնութիւններով (վարկածներով) մարդկային ազդի ծագման վրայ և քաջազն, թէ ինչպէս պէտք է վարդիկ յատիճանէ յատիճան բարձրացնել։ Թող գան օռթոգոյններն իրենց մաշեալ հին կարծիքներով և ասեն, թէ մանկունք ի բնէ ապականուած էակներ են, և թէ անհնարին է դէպի բարին վերածել նորանց։ Թող գան և այն պարոնները, որ մինչև այս օրս դեռ երկիւղածութեամբ կը փափայեն իրենց կարծիքը, իբր թէ մի ազգ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ լոկ պատուանդան կամ աստիճան մի տեսակ իշխաններու կամ դատարանի համար։ Թող գան և միւսներն և կանգնող մարդս միայն մի մեքենայ է, գործիք, ամբողջութեան լոկ մասն ու կամ հասարակութեան կտոր, այլ ոչ անձնաւորութիւն, թող գան, մենք նոցա չենք հաւատարմ։ Նոցա խօսքերը սուտ են։

Մեզ համար իւրաքանչիւր մանուկ ինքն ըստ ինքեան նպատակ է. մեր գործն է միայն մօտեցնել նորան յԱստուծոյ և կամ ՚ի ընտրութենէ նմին սահմանուած վախճանին։ Ուրեմն ես կարող եմ եղբարիակել, որ մեր ուսումնարանական գործունէութիւնով սահմանի մէջ պէտք չեն այսուհետեւ այն հրամանները, որք մինչև այժմ դրուած էին մեզ, մանաւանդ այնպիսի մարդոց կողմէն, որք ինքեանք ևս չեն կարող իրենց հրամանը կատարել, և չեն կարող — ամենայն համեստութեամբ խօսելով — այնպէս բաւ կատարել, ինչպէս որ մենք։

Խօսքս դասատուութեան ոճի, կամ եղանակի, մեթոդի վրայ է. այդ մեր ասպարիզն է, մեր գործն է։ Թէ ճիշդէս պէտք է աւանդեմ ես աշակերտիս որ և իցէ իմաստուն մարդոյ մտքերը, այդ ոչ որ չունի իրաւունք յառաջ ինձ հրամայելու՝ առանց ինձ անարգելու։ Այլ որ չը կամի մանկավարժ ճանաչել զինս, նա միայն կը տայ ինձ այդպիսի հրաման։ Իսկ ով որ զիս կը ճանաչէ, գործը լիովին ինձ կը յանձնէ, կամիմ ասել — վարժապետին։ Տարօրինակ ու մեր յաջորդներուն մի զարմանալի երեւոյթ կարող է թուիլ, որ մեզ՝ մեր գործի համար ոչ թէ օրէկներն ու կանոններ կը սահմանեն, որք գուցէ սահմանողներու կողմը համոզմամբ բարի հետեանք կարող են ունենալ, այլ նա և գործիքներ կ'ուզեն գնել մեր ձեռքը՝ և ասել, թէ ահաւստիկ այս հերիւնով և այն ինչ ասեղով պէտք է որ բանիս, և կամ որ նոյն է, այս ինչ պատուէրի մէջ յիշուած գրքով, ընթերցարանով ու քրիստոնէականով։ Եթէ կ'ուզին, որ ես սրտի միտք ու յաջողակ դաս տամ, ապա ուրեմն հարկ է որ դասատուութեան միջոցները ես ինքս ընտրեմ։ Այլ որ դատաւին իմ պատուիրէ ինձ զնոսա, կը կարծէ թէ ես բան չո հասկանամ։ Բայց եթէ ես բան չի հասկանամ, պէտք չէր որ նա ինձ պաշտօն տայ։ Իսկ եթէ տուած է, ուրեմն ի՞նչը բանի էութիւնը ըմբռնած չէ և իր պարտքը կատարած չէ։ Խօսքերս Ուիգուլաթիւի դէմ չեն (Զիշուլ և հասարակական)։ Պարոնայք, ես մի տեսակ յարգանք ունիմ ռիգուլաթիւներու համար. իմ կարծիքով նոքա համոզման արգասիք են և իբրեւ այդպիսիք՝ պատուոյ արժանիք։ Նոցա մէջ ևս

Ճշմարտութեան ու բարեւոյ նշոյլներ կան: Սակայն և այնպէս, ես չեմ կրնար նորօք դործ կատարել. այլ ով որ ռեզուլթաթիւի համադրուներն ունի, գուցէ զնոսա յարմար գործիք տեսնէ. իսկ ինձ համար ոգևոր կեանքի, ճշմարտութեան սահմանի մեջ ամենեւին ռեզուլթաթիւ չըկայ. և ո՛վ որ կը յանդիմնի ճշմարտութիւն որոնելու ու քարոզելու համար Ռիզուլթաթիւներ հանդէս հանել, չէ՛նա 'ի ճշմարտութենէ, այլ հակառակ ճշմարտութեան:

Թերեւս դուք հարցնէք՝ "Միտիկ" ընկեր, եթէ ամենեւին ռեզուլթաթիւ չը լինի, ինչո՞ւ առաջնորդուինք, շատ բաներ կան, որոց մէջ մեզ խրատ հարկաւոր է, ուրեմն բարի ուղեցոյց մի պէտք չէ արհամարհել":

Ես ևս չեմ արհամարհեր. իմ սովորութիւնս է, որ եթէ բանիբուն ու խելացի մի մարդ իմ դէմ ելլէ, ամենայն մտադրութեամբ լսել նորա խօսքերը, և եթէ նորա միտքը բարի է, զնոսա 'ի բոլոր սրտէ ընդունել: Բայց ես դիտեմ և ուրիշ մի հնար, որով կարելի էր զճշմարտութիւն՝ որպէս և ժողովրդական; նոյնպէս դպրոցական կեանքի մէջ յաղթանակի հասցնել, ու վերջապէս միայն ճշմարտին ու բարւոյն ընդհանրական տիրապետութիւն շնորհել: Այդ մէկ հնար է, որ բնաւ դրամ չի ուղեր, բնաւ հոգս չի պահանջեր, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ իւրաքանչիւր մարդոյ սրբազան պարտքը—իր արարքն ու գործերը այնպէս կարգաւորել, որ ոչ մէկ մարդոյ առջև տեղիք չունենայ կարմիրու կամ ամաչելու, մէկ խօսքով, դպրոցի բարեդրումը տրուած է տարապայման հրապարակութեան մէջ (փելլըիգիթէ):

Երբոր իւրաքանչիւր մարդոյ աչք դպրոցի վրայ ուղղուած լինի, երբոր ամեն մէկ վարժապետ ոչ թէ միայն իր խղճի ու Աստուծոյ աչաց առջև, այլ մարդկային աչաց առջև գործ կատարէ, երբ որ ամեն մէկ մարդ՝ ամենայն բոպէ կրնայ ներս մտնել ու վարժապետի արածը տեսնել, այն ժամանակ վարժարանը երբէք չը տեսնուած բարձրութեանը կը հասնի: Այդ հրապարակութիւնը մեր դեռ չունով չենք ստանար, ուրեմն՝ յարգելի պարոնայք և տիկնայք, աշխատեցէք ամենայն զօրութեամբ՝ որ վարժարանի հանդամանքները շուտով՝ ընդհանուր հասարակային գործ դառնան, տէրութեան և

ազգի առաջին գործը դառնան. զարթուցէք հայրերու ու մայրերու փոյլին ու սէրը վարժատան համար, որպէս զի նոքա տանոց բացառութեան ամենքը միասին խնամքաշն նորա վրայ: Այնուհետև ռեզուլթաթիւներու համար գործածուած թուղթը մէկուսի կը դրուի, վարժարանը կը ծաղկի և կը դառնայ ճշմարիտ ուսումնարան, հաստատուն հիմք մեր ազգային օգտին և փառաց: Տացէ՛ Տէր, որ մեր արժանանալը այդ հրջանիկ օրի տեսութեանը, որոյ շատ մատնալուն՝ մանաւանդ նոքա աւելի պիտի տեսնան, որք մինչև այժմ՝ թէ՛ ձախ ու թէ՛ յաշ կողմէն դիզուած անասելի արդիւնքներու տակ, երկար տարիներ արիութեամբ վաստակած են: Ուրեմն միաբան հաստատուն մնանք այս վճռի վրայ, որ դպրոցը հասարակային կեանքի վնասգոյն և սրբազնադոյն գործն է, և որ մեր զաւակները նորամով միայն կարող են երջանիկ մարդ դառնալ:

Մեծապատիւ պարոնայք, աւատիկ ես գրեթէ վերջացուցի ի՛նչ որ մեր ազգային օրէնքի հին որոշման նկատմամբ ասել կը ցանկայի. սակայն ես չէի կամենար, որ մեր բաժնուէիք մեկզմեկէ՛ մի քանի փոխադարձական կարծիքներ չի յայտնուած. ուստի լծոյ տուէք ինձ՝ աղաչեմ, առաջարկել Ձեզ յետագայ թէղաները (դրութիւնքը), և լսել Ձեր որոշումը նոցա մասին: Այդ թէղաները յառաջացած են նոյն իսկ մտքերէն, որ ես շնորհ ունեցայ յայտնել Ձեզ, և են

1) Մինչև այժմ՝ շատ սեմինարներու մէջ վարժապետական կրթութեան վրայ դրուած ճշմունքը 'ի բաց մերժելի է:

Ես 'ի մտի ունիմ այս տեղ այն կապանքը, որք դրուած են՝ մանաւանդ մանկավարժական գիտութեան վրայ (պետագօգիտ): Սեմինարներու անունն է վարժապետաց ուսումնարան. բայց տեսէք, այն իսկ գիտութիւնը, որով մարդս վարժապետ կը կրթուի, այսինքն մանկավարժութիւնը, ըստ մեծի մասին արտաքսուած է նոցա մէջէն. շատ սեմինարներէն դուրս ձգուած են նոյնպէս գիտութեան և այն ծիւղերը, որք մանկավարժութեան բուն հիմունքն են, օրինակի համար, հոգեբանութիւնը: Այդ պատճառ կը տայ ինձ խնդրելու Ձեզմէն, որ դուք ձայնակցիք իմ թէղային:

Երդ 2եր մտադրութիւնը յատկապէս մանկավարժութեան վրայ դարձնելով, շնորհ ունիմ առաջարկել Ձեզ, որ

2) Դասատուական ոճի (մեթոդի) և դասագրքերու ընտրութիւնը վարժապետներուն պէտք է յաճնել. դպրոցներու միօրինակութիւնը այդ կողմանէ նոյնպէս մերժելի է: Ս'եղ ամենքիս յայտնի է՝ պարոններ, թէ որ և է վատ գրքի տեղ՝ շատ անգամ՝ վերէն ուղեցած են մէկ ուրիշը, աւելի լաւը մօցնել վարժարանի մէջ: Աւերէն նշանակուած գրքի վրայ քննութիւն անել չը կամիմ. բայց և այնպէս թէ և իմանայի, որ նա շատ պատուական գիրք է, ես չէի կամենար նորա ներածութեւնը բովանդակ երկրի կամ նահանգի մէջ: Աստ գիրքը կարող չէ երկար դիմանալ, եթէ հասարակութիւնը հսկէ դպրոցի վրայ, և փոքր ինչ լաւ դիրքը կարող է գեղեցիկ սպաս մատուցանել, եթէ վարժապետն ինքը բանիմաց մարդ լինի: Իսկ եթէ վարժապետն անպիտան է, ամենալաւ գիրքն ևս կը մնայ անպիտան:

Դպրոցական օրէնսդրութիւնը պէտք է որ վարժարանի գործունէութեան փոքրագոյն չափը (միւնիմում) միայն սահմանէ, ասելով, թէ վարժապետը պարտաւոր է քէ՛ն այս ինչ և այն ինչ կատարել. որովհետեւ տէրութիւնն ու ապրը պէս պէս պահանջմունքներ ունին, և վարժարանը պարտաւոր է նոցա համապատասխանել: Ուրեմն վերէն հաստատուած մի կարգ ու կանոն հարկաւոր է. սակայն, ինչպէս առաջ ևս ասացի, թող վարժարանը վերջապէս ազատ լինի տալու աշակերտին այնքան, ինչքան որ կարող է տալ: Աւարժարանի գործունէութեան մեծագոյն չափը (մաքսիմում) առաջուց սահմանել պէտք չէ. պէտք չէ ասել, թէ "Դու մինչև այս կէտը ունիս իրաւունք հասցնելու աշակերտդ, իսկ աւելի հեռու՝ ո'վ որ այդ անէ, մեղաւարտ է": Պարոնայք իմ, այդ մի տեսակ չարագործութիւն է մանկութեան դէմ: Եթէ մի մանուկ առօրեայ հասարակ մակերևութէն գեպի վեր բարձրանալու ընդունակ է, ինչու ճնշել զնա և ասել, "այս դպրոցի մէջ միայն այսքան, ոչ աւել և ոչ հեռու":

Ուստի ես կ'առաջարկեմ Ձեզ երրորդ զօրութիւնս, թէ

3) Դպրոցական օրէնսդրութիւնը թո՛ղ ուսումնարաններու գործունէութեան փոքրագոյն չափը միայն հաստատ որոշէ, բայց այդ չափէն անցնելը ոչ մէկ ուսումնարանի թո՛ղ չարգիլէ:

Դալով այժմ այն դրութեանը, որ ուղղակի կը վերաբերի մեզ, որպէս մանկավարժ անձանց, կը խնդրեմ ընդունել, որ

4) Դպրոցի կառավարութիւնը կարող է միայն մանկավարժաբար ուսումնարոց գործակցութեամբ կատարուիլ, և նորա վերատեսչութիւնը միայն վարժապետներուն յանձնուիլ:

Ես բնաւ չեմ կարծեր, որ դպրոցը վարժապետներուն կը պատկանի. եթէ նորա այդ կարծիքն ունին, շատ ցաւելի է. ոչ թէ դպրոցը մեզ համար է, այլ մեր դպրոցի համար ենք: Սակայն մեր՝ եթէ կամենանք մեր պաշտօնը ճշտիւ կատարել, պէտք է իմանանք, թէ որն է լաւ դպրոցը, և որն է վատը: Եւ եթէ հարկաւոր համարուի ուղարկել մի որ վարժարանի գործերը քննելու, պէտք է որ այդ մարդն անշո՛ւշտ վարժապետ լինի: Ուրիշ մի մարդ ևս կարող է շատ բան տեսնել օրինակի համար, արդեօք աշակերտները լաւ կը դրեն, քաջ բերան կ'ասե՞ն, դասերը ջուրի պէս կը սերտե՞ն, ճիշտ համրել գիտե՞ն: Բայց վարժարանի մէջ մէկ ուրիշ՝ առանձին տեսնելու բան ևս կայ, մի բան՝ որ միշտ վարժապետը միայն կարող է տեսնել, — այդ է ոգին, որ՝ եթէ ներուռի ասել, աշակերտաց աչքերու մէջէն առ մեզ կը շողայ, որ արտաքս կը փայլի վարժարանի մէջ տիրող եղանակէն (թօն), վարժապետի քէ՛ն (շօնմունք, դիսիօղիսիօն), աշակերտաց ու վարժապետի կենակցութենէն, նոցա փոխադարձ յարաբերութիւններէն և ինչ Լարիւր մարդ ուղարկեցէք՝ վարժատուն, և նոքա այդ ամենէն կը տեսնեն և ոչինչ, ու կը վերադառնան դէպ ի տուն այն ուղևորի նման, որ ծամբու. վրայ թէ և շատ անտառներու և լեռներու հանդիպած է, սակայն ոչինչ տեսած է: Իսկ ուղարկեցէք զմեզ այն տեղ, և մեր առանց շատ խօսելու իսկոյն հարիւր նկատմունքներ կաննէք և կարող կը լինինք ասել, աւասիկ այս է վարժարանի վիճակը: Աւարժարանի վերատեսչութիւնն միայն վարժապետաց միջնորդութեամբ հարկ է կատարել:

Ես կ'առաջարկեմ Ձեզ այլ ևս մէկ զրուծիւն, որոյ մասին ես շատ բան չ'ասացի և ասել ևս չէի ուզեր. ես կը ցանկայի աւելի, որ դա առանց երկար բարակի իր ճշմարտութեամբ միայն Ձեր հաւանութիւնը դռներ, այս է

5) Վարժարանը ո՛չ թէ մէկ կրօնական կամ քաղաքական կուսակցութեան գործ է, այլ բոլորակ աղբիւր:

Թերևս օգտակար, գուցէ և հարկաւոր էր կրօնի դաստառութեան վրայ խօսք բանալ այժմ, բայց ես կը հրաժարուիմ այդ խնդրէն և կը ցանկամ որ դուք զրուծեանս մասին ձայն չ'արկանէք, թէ որ դա իր ներքին համոզեցուցիչ զօրութեամբ անմիջապէս Ձեր վրայ չը ներգործէ: Մեկուսի թողնելով այս թէզան, ես կը դամ վերջնին, որ է

6) Գլորացական գործերու բարուրդին է տարապարման հրապարակութիւնը (լս բիւպլիկիթէ, ПУБЛИЧНОСТЬ):

Այդ զրուծեամբ մեր յայտնեցինք, թէ ի՞նչ պէտք է անել վարժարանները բարձրացնելու համար, մեր չը կամենք խառն խաղալ մեր հիմնարկութեանց հետ, այլ կը ցանկանք զնոսա բովանդակ աղբի առջև աղատ և բաց դնել: Այժմ ես չեմ կրնար ասել, թէ ի՞նչպէս պէտք է կատարել այդ, թէ ի՞նչպէս պէտք է մտցնել այդ Պրուսիոյ, Սակսոնիոյ կամ Ֆրանսիայի մէջ. խնդիրն այժմ դուրս վրայ չէ: Բայց երբոր գլորացական կեանքն ամենայն տեղ բաց դրուած լինի, բարի եւանդ ու վեճ կը շարժի աղբերու մէջ, որք կը սկսեն մէկ մէկու ճակատ առ ճակատ պատերազմ տալ, և ամենասուր զենքերու ձեռնարկանել: Այդ զենքերէն արիւն չի թափուիր 'ի հարկէ, այլ մտքերն ու ոգիք մէկ մէկու դէմ կը նետուին, և մենք կ'ասենք, ահա տեսէք, այն տեղ լաւ է, այն տեղ կարող ենք ելուսներէն, Ֆրանսիացիներէն բան ուսանիլ: Սակայն նախ և առաջ մեր կը ցանկանք ամենալաւն այս տեղ ուսանիլ — Պրուսիոյ, Գերմանիոյ մէջ ընդհանրապէս: Եթէ այդ այդպէս է, ուրեմն վարժարանի դուռն չըփակենք, ու մամուլի միջնորդութեամբ, որ նոյնպէս վարժարանի դռնակիցն է, նորա ցաւերը հրապարակաւ քարոզենք: Աղբի մէջ այնքան սէր կայ վարժարանի համար, որ եթէ մեր նորա ցաւերն

ու վերքերն յայտնապէս մերկացնենք աղբի առջև, վստահ եմ որ սրտերն ու քսակներն խկոյն կը բացուին և վարժարանը կտանայ ինչ որ արժան է տալ նորան: Տացէ՛Տէր՝ որ այդ շուտով կատարուէր: (Հաստատութիւնն էր, որ իսկապէս զորքն էր ինչպէս:)

(Ենայնպէս է յաջորդող ամսագիրը:)

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ԴԻՄԱՌՆՈՒԹԻՒՆ

Աղու քոյդ աւաշ զբաղուածն դարձուցին Վշտըմբի տատրակ զոյգոստատ ինքնին:

Արդեօք մե՞ջ միայն ցաւ քո աղբեցին,

Թէ համհարզ որդւոց Հայոց աշխարհին:

Վէս անգութ անգեղ բաղէից կրամք

Դաւաճանք սրբոց ծարաւիք արեան:

Ձեզ ասեմք անշուշտ՝ ձեզ ասեմք յանկարծ,

Ըմբռնիլ 'ի հաղթ աշխուժ փոխադարձ:

Հաւիկ գեղեցիկ բազմափորձ թռչնիկ,

Միակ վշտացեալ սրտիւ հանդարտիկ,

Սակաւ մի ժուժեան կ'սց դու միտիծար:

Բարօրեան դկեանս յուսով ընդ երկար,

Ձիւր վեժ անթող չիք յայտ աշխարհի,

Ձիւր յանանց 'ի կեանս ըստ կամաց Հաստէին,

Թէ և անաղան յայտ դայ միանգամ,

Անդարձ սաստկագին վճիռ տիրական:

Բայց աստ պատմեան որ ինչ անցք անցին,

Միայն դԱստուծոյ յիշեալ դու զբարին:

Որ կամի՝ կարէ՝ փրկէ զսիրելին,

Յական թօթափել բուժէ զցաւալին:

Զի գիտուս Աստուծոյ միշտ երկինք պատմեն,

Եւ երկիր խոնարհ նմին ձայնակցի:

Որ սիրտ և բերան չէ՛ դո՛հ զմանէ,

Ո՛ր գոյակ զգաստ յարտուղի ցնդէ:

Այն ինչ 'ի կայանս ասէ յապահոյ՝

Զօրհնութիւնս և փառս երդէի հոգւով:

Յանկարծուստ ինձ հաս դուժկան սուրհանդակ:

Յիմեց երանոց դոչիւն աղաղակ:

Թէ ահա ընդ մերձ ագռաւուց ջրեր՝
Մտանան խառնեցան ընդ ջրոս մեր ընտիր։

Հանդերձ բաղէիւ յանապատս մտին,
Անինայ խող՝ալ՝ զորս և անդ գտին։

Ո՛վ ամենաբարի Արարիչ երկնի՝
Յուցակ լաւութեանս պատճառ հայելի։

Քեւ մէք ճոխացաք քեւ անպք բարի,
Զքէն գոհանամք լստ ամենայնի։

Ո՛չ չար մէք խնդրեմք, զոր տէրդ իսկ ատէ,
Այլ զայն միմիայն զոր կամի կարէ։

Զի քեզ յապատան, որ ես սեպհական
Տեսուչ տէր արգար տատարակաց համայն։

Մի տար գիշտուիլ պլատեա թռչնոց,
Իշխել վատարար անմեղ մեր ձապուց։

Ո՛ր արդեօք երբէք կարաց քաջ գիտել,
Անթիւ քոյդ բարիս մի առ մի թուել։

Այլ դու մեր տածիչ, փրկիչ աղադիչ,
Ուր ուրեք իցեմք՝ զքեզ փառաբանիչ։

Վատեալ ՚ի սէր քո մնամք հայսճեալ,
Յանդ երամովին զճիգն ՚ի յուս բարձեալ։

Զի սքանչելարուեստ բարեք կազմութեան՝
Այս հողադնդի մեծ տարածութեան,

Ո՞ր գտաւ հասու կամ խորհրդակից,
Դու և եթ կարող, և այն յանգոյց։

Ո՛ր երբէք ծանաւ դեղանակ աճման,
Թէև քաջ զննեալ զէթ մարդ բանական։

Զի քո տնչութիւն գոյից ամենայն՝
Կառավար համայն ունի անսահման։

Տաս դու վայելուչ հողածին բուսոց,
Պճնել գեղաշուք զանաղան գունոց։

Զերեսօք դաշտաց բարձրարերձ եղանց,
Զեղերօք առուաց վճխտ աղբերաց։

Յորս անգիտանայ մասն հողեղինաց,
Տնկել կամ գործել, զոր ոչ իսկ կարաց։

Այլ ճարտարահար զօրութիւն և կար՝
Ի զարդ աշխարհիս Աստուծոյդ արար։

Շատ է մեզ դիտել և խոստովանել,
Որքան գորէ կարս աստ երկասիրել։

Քննել ստուգել առաջի առնել,
Զմիտս համբակաց ՚ի իարթուցանել։

Թէ Ամենառան գեղեցիկ կարգեաց՝
Զերինս և բոլորս ընդ ստոր դաշտաց։

Ըն ՚ի ընակիլ ըստ եղանակաց,

Ում զիմար հաճոյ ըստ յօժար կամաց։

Թէպէտ և կրկին բարութիւնք թուին՝
Ամենածաւալ բարի Արարչին,

Շուր, լիճ, գետ, աղբիւրք, որով ոռոգին,
Դաշտ՝ լերինք՝ բլուրք՝ տեղիք արօտին։

Սիրոյն ապացոյց գիտիցեմք արդեօք,
Որ կեամք հաւատեալ նորին երախտեօք։

Քանի որ բերիմք ՚ի սէր ՚ի պաշտօն,
Յաւեցին մեզ կեանք ուրախութեան տօն։

Հայկացոյք ՚ի վեր յերկնային մարմին,
Քեր գործք մեծութեան Հաստողին յայտնին։

Ընդ այն հայեցեալ աչք մեր զարմացին,
Մտաց խորհրդոցս անհաս ահապին։

Զինչ լուսաւորաց դեղովք և փառօք,
Ի ձեւ բոլորչի պճնեալ աստեղօք։

Զքնաղաղոյն ինչ քան զերկնս ասել,
Զէ հնար յանշարժս զմտաւ ածել։

Ո՛ր իմ լուսափիւռ գիւղեցիկ պաճառ
Ճառագայթարձակ Արեգն լուսափայլ։

Դու արդէն զանբաւ մեծութեան փառաց,
Քարող Արարչին մտեմ պատկերաց։

Լոյս քո զարդարիչ տեղոյս կարեօր,
Զեռուցիչ նիւթոց յանշարժս հնաւոր։

Նա չէ կարելի յանշարժս խաւարի՝
Դարմանել զկեանս կալ յապահօվի։

Յո՛ւշ ածել պարտ է նաւ զհանքաց
Վերստին օրհնել զնոյն տէր կենաց։

Երկիր անդգայ այնպէս զարդարեաց,
Առ որ ամենից պէտք են զարմանաց։

Արար թափանցիկ գոհաբք ամենայն,
Նւ կարծր ՚ի նոսա ափն անդամանդեան։

Այլ ՚ի յամրութիւն շինուածոց որմոյն՝
Կիսաթափանցիկ քարն յարմարաղոյն։

Սապէս և ՚ի մեջ հրահալեղաց՝
Ճանաչել կարեմք ըստ մերոց կարեաց։

Թէ ոսկին միայն զառաջին ունի՝
Տեղի յարգութեան ըստ մեծի մասին։

Զի չէ որպէս նիւթ անարդ ժանգահար,
Պէս պղինձ երկաթ կամ խրինձ կապար։

Զայս ևս իմանամք, թէ արարչական
Նախասահմանաց նորին հրաման։

Կրկին ապացոյցք մեզ արդ երեւին,
Իւ բարք կենդանեացս պղեպլ թուին։

Ոմանք քաղցր և հեղ, ոմանք են դաժանք.
 Ոմանք բարեմիտ, և այլք խորամանկ.
 Ոմանք ապստամբ, այլ ոմանք հլու.
 Ոմանք վատշուէր, և այլք ողջախոհ.
 Ոմանք ակտակիր, և այլք մաքրասէր.
 Ոմանք չափաւոր, է ոմն ընչասէր:

Ոմանք են վայրար, և այլ մարդատեաց.
 Եւ կէս մի է ծոյլ և դարտարկակեաց,
 Կէս մի վեհերոտ, և կէս քաջաբար.
 Այլք հնարագէտք, բազումք են տխմար,
 Վառեալ 'ի կրից 'ի խեթ 'ի նախանձ,
 Թափուր բնաւին 'ի բարեոյն արդեանց.
 Այլանդակ հրէշ չէ՛ օտար ասել,
 Ընդ ուրուականաց զնոսին դասել:

Մեր այս անապատ դժբախտ ակաստան
 Թէ՛ և հոջակի ըստ իւրոյ անուան,
 Ընդ ծով ընդ ցամաք ընդ աշխարհ համայն,
 Թէ է անառիկ ամուր ապաստան.
 Բայց աւաղ պատիժ մեղ յերկնուստ տուան
 Պղերդ պահապանք ըստ ինչ պատահման.
 Ուստի անարդել հասին թշնամիք,
 Կողովտեալ առին բազում՝ կարասիք:

Միով բերանով հալար փառք քեզ Տէր.
 Որ մեղ յանդիման ցուցեր յատուկ սէր:
 Անցեալ անց գնաց միջոց բարեութեան,
 Որպէս թուի թէ 'ի միում՝ վայրկեան.
 Քո պատկեր չքնաղ ուր մերձ բնակին,
 Անդուստ հալածեալ զիշակերք փախչին.
 Զի և ըստ կամաց ըստ մեծի շնորհաց՝
 Աստէն հաղորդեալ երջանիկ կենաց:

Վերագ վիսացեալ բարձրացն 'ի չիք,
 Զոկ սեւախեռուր խաղմարար մոլիք.
 Օն և օն արիք ցիրեցան որդիք,
 Շինել զաւերակս որում ցանկայիք,
 Զարդարել երկնների հոտաւէտ ծաղիք՝
 Ընդ մեր համասեռ քաջ հարազատք.
 Լնուլ զխոյլին լուսաւոր գործովք:
 Արթնութեամբ հոգոյ բարեբաստ լուսովք:

Մեղ աստուածատուր է ճարտարութիւն,
 Մեր ճարտարապետ է մեր բնութիւն.
 Գործ իմաստութեան թոյլ տայ կատարել,
 Յերեսաց նկչաց առ 'ի պաշտպանել,
 Զանձինս ծանկոյր կարօտ նպատից:

Որ քննէ զխորս և զգաղտնիս սրտից.
 Անմոլորապէս նա առաջնորդէ՝
 Յուղի սրբութեան, զոր կամի սիրէ:

Արդ՝ ուշի ուշով ուսցուք 'ի նմանէ՝
 Զօղտաշահ խրատս, որքան մեղ անկ է.
 Նոր օրինակաւ մարդէ յանդիման,
 Սիրէ և շահէ 'ի բարի վախճան.
 Զի չէ մեղ պիտոյ ամիակուռ զրահ,
 Ի բարձր վայրի կամ զէն և սպայ:

Այլ նորին անհուն տեսչութիւն բարի,
 Որ հաստէ ըղ մեղ յայսմ պայմանի.
 Ազաքէն թողցուք զոյժ և զամրութիւն,
 Դիմել փութագուրք առ նոյն էութիւն:

Որ զընդհանուր կարգ և կապակցութիւն՝
 Ետ յիւր ստեղծուածս երկրորդ բնութիւն.
 Եւ որ արարած մոռացեալ ժխտեաց՝
 Զփառս Արարչին, որ զայս կատարեաց.
 Որ կարող իցէ, թո՛ղ արդ մեղ ցուցցէ.
 Իսկ որ կամակորն, նա արտաքս ելցէ:

Մեր սեռք անմեղաց հաստատուն իկաց,
 Հլու հնազանդ նորին սուրբ կամաց.
 Զի տէր սահմանեաց վիճակ տատարակաց,
 Սրբութեամբ մնալ հանդերձեալ կենաց.
 Բնական կարգի ճարտարապետի
 Փառօք անձնիշխան միոյն Արարչի,
 Փառս և դոհութիւն միով բերանով
 Հանդերձ օրհնութեամբ տուր միով հոգով:

Օ՛ն արիք երկիւնք 'ի քաղցր 'ի նուազ
 Թռչունք գեղեցիկ սարակ և սոխակ,
 Ընդ համակ սեռից բոլոր կենդանեաց
 Հնչել դայլայիկ նուագս աւետեաց.
 Թէ մեղ էն անհուն կառավար կարգեաց
 Զիւրն ճիշտ պատկեր, ում և հաւատաց.
 Հապա արդ ելէ՛ք ընդ ծով ընդ ցամաք,
 Անվեհեր չափել զուղիս անսպթաք:

ԵՒԼԵԱՋԱՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԻՄԱՍՏՈՒՆ ՄԱՐԴ

Իմաստուն մի ասաց, թէ՛ ես գնա ո՛չ ասեմ՝ զի-
 տուն և իմաստուն, որ բաղում զիւրս և բանս ի միտ
 առեալ և պատմէ, այլ գնա գովեմ՝ որ զգտնտն ու-
 սուցանէ, և զխաւարեալքն 'ի մեղս լուսաւորէ և
 զբարին քարոզէ. և զոր այլոց պատմէ, և ինքն զայն
 դարձէ և զանձն իւր բարի օրինակ ցուցանէ մարդ-
 կան:

Աղփայտիք ձեռն:

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

Վ Ե Ր Ա Դ Ա Ր Ձ

Վ.Ե.Զ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
Ի Տ Փ Ի Ի Ս Ո Յ.

Վ.Ե.Զ. Կաթողիկոս 'ի 19-ն ամսոյս
մեկնեցաւ 'ի Տփլիսոյ յաւուր շարաթու.
և նոյն աւուր յերեկոյն 'ի Սալահլու, Կի-
րակի յերեկոյն 'ի Չուրլուստան իջեանե-
լով, և երկուշաբթի յերեկոյն ըստ հրաւի-
րանաց և խնդրանաց 'Նորին Գեղարզան-
ցութեան Կարմալին զօրապետի և նահան-
գապետի Ներեանայ 'ի Տարուչիակ հիւրա-
սիրուելով, երեքշաբթի օր' ('ի 22-ն')
ընդ երեկս եկն յերեւան:

Յաջորդ օր 'ի 23-ն ամսոյս յերեւա-
նայ ևս մեկնեցաւ, և կէս աւուր մերձ եհաս
'ի Ս. Աթոռս:

ՏՕՆԱՅՄԲՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՈՒԱՆ Վ.Ե.Զ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

'ի 26-ն ամսոյս 'Նորին Ս. ()ծութեան
անուան տօնախմբութիւնը փառաւոր և
մեծահանդէս շքով կատարուեցաւ:

Այս առթիւ Մաղթանքի միջոցին և
նախաճաշի ժամանակ ընթերցեալ երեք
ճառերը մեր ազգայնոց հաղորդելոյ արժա-
նի լինելով՝ յաջորդ ամսագրով կը փու-
թամք կատարել զայն:

ԿՈՆԳԵՌ

ԱՌ ԱՍՈՐԻՈՅ Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ

Վ.Ե.Զ. Կաթողիկոս բարեհաճեցաւ մի
շքեղազարդ և ոսկեթել Կոնգրէս ընծայել
Ասորւոց Ս. Կաթողիկոսին առաքելով 'ի
ձեռն Ասորի 'Նշան Սարկաւադին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՅՍ

ՆՈՐԱԿԱՌՈՅՑ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ

Շնորհիւ և յաջողութեամբ Տեառն՝
Ս. Աթոռոյս Ժառանգաւորաց Ուսում-
նարանի շինութիւնը անխոնջ աշխատու-
թեամբ և ջանիւք արագաքայլ յառաջա-
նալով, երկրորդ յարկն ևս լրանալոյ մեր-
ձեցած է. և կը յուսամք Աստուծով 5—6
ամիսէն իսպառ կ'աւարտուի ամբողջ շէ-
նութիւնը:

ՕՐԻՈՐԴԱՅ ԴՊՐՈՅ ԳՕՐԻՈՅ

ԵՒ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒՔ.

Գօրւոյ քաղաքի մերադնէից բարենպաս-
տակ եռանդով՝ տեղւոյն Ս. Աստուածա-
ծին Նկեղեցւոյ դաւթին մէջ գտնուած
հին Գալոցը վերանորոգելով՝ զայն Օրի-
որդաց կրթութեան համար յատկացնելոյ
խնդիրքը մեծաւ սիրով ընդունեց Վ.Ե.Զ.
Կաթողիկոս, և օրհնութեան Կոնդակաւ
հաստատեց զայն և միանգամայն նորա
կառավարութեան համար ընտրուած Պա-
րոնայք Գրիգոր Գուլշամբարեանց, Գրի-
գոր Գաւթեանց և Նսայի Ամիրադեանց
Հոգաբարձուքը՝ Բարեկ. Յովհաննէս Ա-
ւագ քահանայ Տէր Մինասեանցը և Նղի-
շէ քահանայ Տէր Սահակեանցը ևս կար-
գելով նոցա օգնական, խորհրդակից և
գործակից յամենայնի:

ԱԲԵԼԵԱՆ ԿՏԱԿ

Քանիցս անգամ է 'Աշխարհ' Աշխար-
հաւ Օմիւռնիոյ լրագրոյն մէջ Աբելեան
կտակի վերաբերեալ յողուածոց մէջ սխալ

դիտողութիւնք կը հրատարակուին, զոր պարզել կը պարտաւորուինք :

Ա. Լ. Տ. Կաթողիկոս երբ ի Ս. Պ. Բուրլէր, անգը քան զչափն աշխատեցաւ՝ ամեն կերպիւ և ամենայն հնարք ի գործ դնելով Օմիւռնաբնակ և Սանիսաբնակ մեր սիրելի ազգայնոց իրաւանց համար՝ մինչ զի՝ հակառակ բաղձանաց և կամաց կտակին՝ ի վաղուց յօգուտ այլոց տալոյ համար, նա մանաւանդ՝ բարեխնամ Այսյս. Առաւվարութեան օրինօք անգամ այլ ևս նոյն գործոյն ընթացքը փոխել խիստ դժուարին կը նկատէին, այնու ամենայնիւ՝ ի շնորհս երեսաց Նորին Ս. Օծութեան դադարեցաւ առ ժամանակ մի՝ նոյն կտակին մէջ յիշուած դումարից այլակերպ վճիռը, և միանգամայն յուսալի կ'երևէր շնորհել տալ յօգուտ Ազգայնոցս :

Եւսկայն երբ ուշացաւ սոյն ակնկալութեան իրագործուիլը, Ա. Լ. Տ. Կաթողիկոսը կրկին խնդրեց ի Ս. Լ. ջմիածնէ, և երեք կնեց յանցելումն և ի Տփլիսէ՝ գրելով և հաղորդելով առ Նախարարութիւն ներքին գործոց՝ զմեծաթախանձ աղաչանս և զերաւացի խնդրա մերազնեցից որ ի Օմիւռնիս և ի Սանիսա՝ վասն բաժնին իւրեանց ըստ աւանդելոյ Արեւեան կտակին :

Այս առթիւ ցաւ ի սիրա կը պարտաւորինք նաև յայտնել, զի Օմիւռնաբնակ ումանք ի մերազնեցից՝ դժուարանալով իմանալ գործոյն զանազան կնճռոտ պարագաները, մանաւանդ նաև անտեղեակ լինելով ի Նորին Ս. Օծութեան անկախ ինչ ինչ հանգամանաց, ըստ մեզ անտեղի դիտողութեամբք և անհիմն կարծեօք՝ փոխանակ շնորհակալութեան, և կամ փոխանակ գէթ

համակրական խրատումանոց՝ այնպիսի սրտաճմլիկ և վերաւորիչ մտքեր կը յղանան և կարտայայտեն, զորպիսիս մտարբերին անգամ ի զօր է՝ թող թէ ի լուր աշխարհի հրապարակել :

Մտաց և զրչի ազատութիւնը թէպէտ բաղում անգամ՝ զրեւթէ և յաւէտ յարգելի և օգտաւէտ է, բայց և այնպէս զայն հեռատեսութեամբ և խոհեմ և շրջանկատ խորհրդովք դործածելն ևս կից ընդ նմին պէտք է լինիլ մանաւանդ ըստ տեղւոյ և ըստ յորով պարագայից այլ և այլ պահանջմանց :

Երբեք Ներսէս Արարայ Ամասիոյ

Կարդալով Արարատ պատուական ամսագրոյ մէջ յուլիս 1870 թիւ Գ. երես 110 ի Աննայէն Ս. Մանթինեանցի ուղղած յօդուածն՝ որ բեւեռաձև արձանագրութեանց մասին էր, պարտաւորեցայ այս փութալ օրինակել Յօդակերտի բերդի վրայ եղած ամբողջ 24 տող արձանագրութիւնն բեւեռաձև տալից, զոր ահա գրութեանս հետ ուղարկելով Սանիսաբնակ յուսով եմ՝ թէ Ամասիոյդ միջոցաւ տարածելով ամենայն տեղ՝ կարողանաք մի մանաւոր օգուտ հասուցանել հեռուից պատմաբանից :

Թիշեալ Պ. Մանթինեանցի վերջին յօդուածից ստիպուած, որ կ'որէ թէ Նիմէ այլ արձանագրութիւններ էլ ունէր, չ'ինայէք զանոնք ալ ուղարկելու :

Ահա ուղարկելի ի 1862 և 1863 թուերումն

Ելնո, Արամսան և Վիմնոյ գիւղօրէից մօտ բերդերի վերայ գտնված Նոյնայի բեւեռաձև զրոյց

3 օրինակ՝ արձանագրութեանց գաղափարներն. զոր Մոսկուայ "Համբաւաբեր Պուստից" Հայկական լրագիրն փմագրութեամբ հրատարակեց, որպէս և Արմաւիրեան արձանագրոց վրայօք խօսելոյ յօդուածոյս մէջ յիշած եմ, որպէս զի գուցէ և այն արձանագրութիւնն ձեռնտու լինին Հայպոլետ Պարոն Միւլերի ձեռնարկութեանցն :

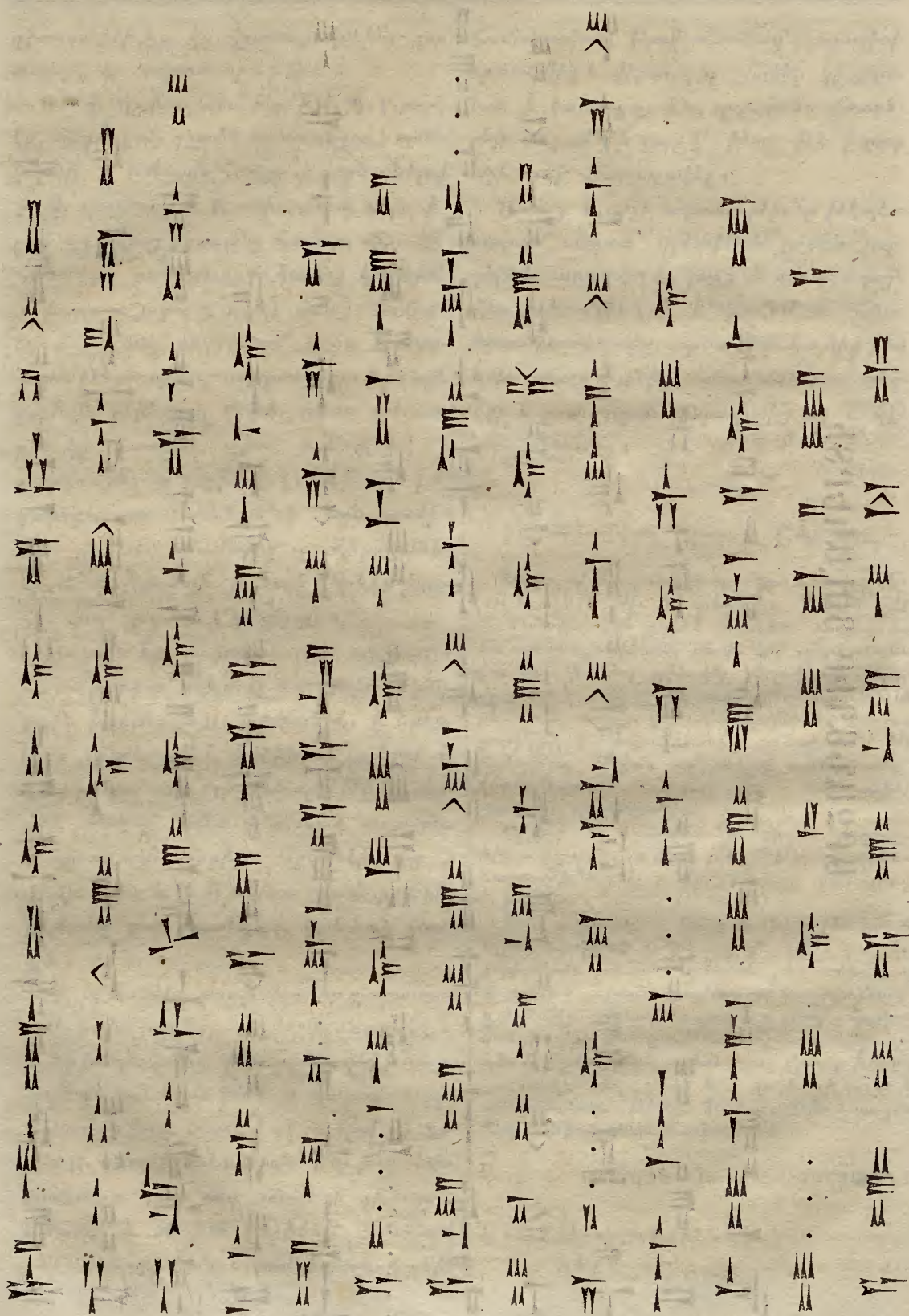
ՄԵՍՐՈՂԻ ԱՐԱՐԱՅԻ ՍՄԱՏԵԱԼԵՑ

Ի 40 Նիւյոմբերի 1870

Ներսէս

ԱՐՁԱՆԱԳԻՐ ՅՈՒՆԿԵՐՏԻ

[illegible]

Ինքնագիր-Եւան Արարար Անագիրայ

Պարտք իւրաքանչիւր պաշտօնատեսական ստիպելն
'ի կատարումն պաշտօնական գործողութեանց փութալ,
'ի նոյն սակի և իսն համարի պաշտօնավարութիւնն.
ուստի և ես փութացայ ըստ սովորական կարգադրութեան
Ազգային Դպրոցաց Երեւան քաղաքին 'ի հարցաքննութեան հանդէս մտնել
ուսումնական ընթացից աշակերտաց. և նախ
յ31 մայիսի անցելոյ զՕրիորդաց Դպրոցին Հայոց
ղաշակերտութեան հարցափորձեալ 'ի ներկայութեան
երեւելաց քաղաքիս արանց և կանանց՝ գտաք
զնոսա բաւական յառաջադէմ յուսմունս՝ առաւել
'ի կրօնական առարկայս, յԱզգային պատմութիւնս,
նաև յաստիճանագործութիւնս. զորոց
գոհացեալ մեր և հանդիսատես ժողովոյ՝ մատուցաք
զշնորհակալեաց նուէրս՝ նոցին իսկ օրիորդաց
և աշխատասէր վարժապետաց նոցա:

'ի 5, 6 և 7 ամնոյս հարցաքննեցաք զաշակերտս
Եկեղեցական Դպրոցաց քաղաքիս՝ յորս նոյնպէս
երեւցաւ ոչ սակաւ աշխատասիրութեան պտուղ և ջանք:

'ի 10 և 11 ամնոյս հարցափորձեցաք զաշակերտս
Թեմական Դպրոցի քաղաքիս 'ի ներկայութեան
միայն ծնողաց և աղգականաց նոցին. յորոց
ոմանք 'ի կրօնադիտութեան յառաջադէմ, այլք
յԱզգային պատմութեան, ոմանք յԱշխարհագրութեան
և 'ի Թուրքանութեան, և միւսք յայլ և այլ ուսումնական
առարկայս՝ 'ի նոյն իսկ Թեմական Դպրոցին
աւանդեալս ըստ յԱրարատ ամառորի տպագրեալ
կանոնագրութեանն:

Բայց ըստ որում 'ի հաշուէտեսութենէ մոից
և ծախուց դրամաւոր արդեանց Դպրոցին ըստ ժապաւնեալ
Տօմարին երեւցաւ, զի առ մինն յունվարի
այսր 1870 ամի ծախք Դպրոցին՝ որ է 1630
մնթ անցանէ քան զմուտս, որ է 1589 մանէթ.
որով և կառավարութիւն դպրոցին ոչ ըստ կարգի
յառաջ ընթանայ յուսումնական ասպարիզել
անդ և 'ի տնտեսական մասունս. ուստի և ժողովմամբ
միմիայն ծնողաց և աղգականաց ուսանողաց
յայնմ Թեմական դպրոցին՝ յայտնեցի զանբաւականութիւն
դրամական արդեանց զոյացելոց 'ի զանազան
աղբերաց ընծայելոց 'ի Սինօղէ Ս. Էջ-

միածնի առ տնտեսական կառավարութիւն Թեմական
դպրոցին, և հրաւիրեցի զնոսա 'ի տարեկան
թոշակատուութիւն՝ յերիս կարգս բաժանեալ,
այն է առաջինն՝ 10 ռուբլի, երկրորդն՝ 20
ռուբլի և երրորդն՝ 30 ռուբլի՝ առ այժմ ըստ
կարողութեան իւրաքանչիւրոցն:

Որոց կամովին խոնարհեալ յիրաւացի պահանջ
մեր՝ համաձայնեցան տալ զսահմանեալ
թոշակ աշակերտացն:

Ուստի և առ 'ի յարատեւել զայս կարգ Դպրոցական
խորհրդով վարժապետաց՝ կանոնադրութեամբ
սահմանեցաք զ15 յօդուածով կանոնս,
զոր և արդ գործադրեմք իսկ անթերի:

Զորայիս կանոնական հրաւիրագիրս առաքելով
. . . Խմբագրութեանդ խնդրեմ տպագրութեամբ
յէջս պատուական ամսագրոյդ հրատարակել
'ի լուր մերազնեայց, և մանաւանդ այնոցիկ՝
որք կարօտիւ ցանկան յառաջադիմութեամբ երջանկութեան
Հայոցերոյն, առաւել այնու հարկեցուցիչ
առթիւ, զի ամենայն որ ծանկցէ թէ՛ և՛ Հայ
հասարակութիւն Երեւան քաղաքի քաջ
զրպով զսեպուհ պարտականութիւն իւր ըստ փառաւոր
օրինակի խոհական Հայկազանց բնակելոց
յԱզուլիս գեղջ Գողթան հռչակաւոր գաւառի
փութայ իւրովսնն հանգանակութեամբ նշանաւոր
կացուցանել յաշխարհի զտունն Ազգային
յառաջադիմութեան՝ զուսումնարանն ասեմ Թեմական.
որով և 'ի հրապարակ ընդհանուր մարդկութեան
զիմաստնացեալ մարդիկ՝ հեռատես տնօրէնութեամբ
պատրաստեալս՝ հանելով՝ առաջի առնել՝
որոց 'ի ժողով լուսաւորեալ Ատենին գուժարեալ
սպասեն քաղաքակիրթ մարդկութեան հանրաշահ
և առանձինն Ազգաշահ գեղեցիկ արդասեացն,
և այնպէս հոգեպէս մխիթարել և պարծիլ
յաւիտեան:

ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՐԱՏԵԱՆՑ:

յԵՐԵՒԱՆ,

ՀՐԱՒԷՐ

Ան Հայագիւ Երեւանայ 'ի Փոխանորդէ
Թեմական նորին Մեարք Էպիսկոպէսէ Սեբաստեանց
'ի 1 մայիս 1870 ամի յԵրեւան:

Ինչպէս քանիցս անգամ մեր տկանքն է հասած՝
կարելի է ասել ձեզանից շատերը նոյնպէս ըսած կը
լինին տեղ տեղ ժողովուրդի այս իրաւացի գանդա-

տը թէ՛ Մեր Հոգեւոր Աւսումնարանում ոչինչ չեն սովորցնում, և թէ մինչև հիմայ այն տեղից մի օրինաւոր ուսումնական առաջնորդ չի դուրս եկել: Այս թէպէտ շատ ծանր է և անախտ լսելիք, բայց ինչպէս յիշեցինք, իրաւացի դանդաղ է և երանի՛ թէ միշտ պարագլուխ լինի Երևանայ արթուն ժողովուրդը ուսման և ուսուցանարանի վերաբերեալ խորհուրդներով, էլ մասին մեր կողմից խորին շնորհակալութիւն մատուցանելով այնպիսեաց կասկեր, որ դա մի գոյութեան արժանի ասելիս նպատակ է՝ և առաջին իսկ խնդիրը Ազգային յառաջդիմութեան, բայց մի և նոյն ժամանակը ներդրութիւն խնդրելով այնպէս ներքից, ցաւօք սրտի էս էլ կ'աւելացնենք թէ՛ առանց արդեամբ հոգացողութեան՝ միայն լոկ խօսակցութեամբ բաւականանալը՝ աւելի բամբասանք կարող է համարուիլ, որ բաց ի վնասից ու անուանաբեկութիւններից՝ մի ուրիշ օգուտ ու պատիւ չէ բերել ցարդ, ու չի բերել պատհանտե արժանաւոր ուսումնարանին, կարծես այս մի և նոյնը կ'լինի որ հարուստ մեկը չ'ըստորին կարեկցութիւն ցոյց տալուց յետոյ, դեռ նորա երեսով տայ չ'ըստորութիւնը՝ ինչպէս մի յանցանք, ու ծիծաղի վրէժն, որ նա չի կարողանում ապրել այնպէս ինչպէս ինքը: Այ՛, իմ մի բան չի տուել նորանից՝ պէտք է պահանջել իմէ ուսման յարդր և արժէքը ճանաչող ժողովուրդը մեծ յուսով տպատւմ է, կամ լաւ ևս անել՝ պահանջում է բարձր ուսմանը իւր ուսումնարանից, նախ և յառաջ՝ օգնութեան ձեռք մեկնելով՝ պէտք է նորան նիւթական կողմանէ ապահովացնել, իւր անդադար պցնելութիւնով նորա ցաւօք դարման և հոգ տանել, որից թէ միշտ հետու է մնացել ստամբ սրբտով՝ կ'իստատովանիլ և՛ դուր:

Բանի որ մենք տեսնում ենք այս տեղ միայն Ս. Եղիսիմոնայ Ամբոիսի նուիրած տարեկան մի հազար և երկու հարիւր մանէթի չափ դրամական օժանդակութիւն ի կառավարութիւն ուսումնարանին, երբէք խօսք չենք կարող տալ՝ թէ ուսումնարանը կարող է սորանից աւելի լաւ վիճակի հասնել՝ ամենեւին խաղաղապետութիւն արած կը լինի՝ թէ որ մեկը խօսք տալու լինի: Մենք այս դրամարով փոխանակ 150 աշակերտի՝ կարող ենք միայն 15 կամ 20 հաս յեկեղեցականներ պատմաստելու, և այն ըստ ամենայնի անտէրուել, չ'ըստուր, և որը երեխաներից, Ամենք էլ կ'վիշակէք, որ ուսումնարանը ուրիշ հաստատ աղբիւր չունի բաց ի այս փոքրիկ դրամարը, որից աւելի տալ չի կարող Ս. Ամբոյ. և թէ ժողովուրդը տարեկան երկու կամ երեք այսքան չ'հասցնի, ուսումնարանը իւր նպատակին չէ հասնելու յայտնապէս ասում ենք, որ դարձեալ մի և նոյն 150 կամ 200 մանէթից վարժապետները կ'լինին, մի և նոյն ընթացքը ուսման, և մի և նոյն լամբասանքը ժողովուրդի, որը անշուշտ պէտք է կարճուի ժողովուրդ ասելով մենք ի հարկէ ուսումնարան

նումն որդի ունեցողները և չունեցողները միասին ենք հասկանում. բայց մինչև հիմայ մեր այսպէս հասկանալը ոչինչ օգուտ չ'բերեց. արդէն ամենիդ յայտնի է որ քանիցս անգամ էս մասին հրաւերներ և ժողովներ են եղած, և ամեն տեսակ յոյսեր ու մեծ մեծ խոստումներ ենք նոյն ժողովարանումն են մնացած, ինչպէս մի աներևոյթ պատկեր անմոռանալի յիշատակի մեծագոյատիւ պարտնայց: Այսուհետև մենք ուսումնարանի հաստատուն ու մշտանե աղբիւրը ճանաչելու ենք նոյն իսկ ուսանողաց ծնողքներին կամ բարեկամներին, որոց տարեկան աւստ թոշակով պէտք է բարւոքութիւն դարձնի ներքին և արտաքին կառավարութիւնը, և որոնք այն ժամանակ միայն պահանջել կարող են իրաւամբ այն կանոնաւոր ուսումը, ինչ որ առանց իրաւաց խնդրում է մինչև օրս, իսկ նոքա որոնք որպէս կամ ուղեղաց տէր չեն, մի՛թէ մեր առաջարկութեանը պէտք է սպասեն, եթէ արդարև կունենան սիրտ՝ մի որ և իցէ միջոցաւ իրանց ուսումնարանին օգուտներ հասցնելու, ինչպէս մի և նոյն ազգի անդամք խորովութիւն չառնելով թէ՛ նա ունի որդի՝ ես չունիմ, ի՛նչ պարտական եմ. ահա հենց այս է, որ մեր ազգի վիճակը ամեն տեղ ողբալի վիճակի և դրութեան մէջ է մնացել. ինչ և իցէ աւելորդ է ուրիշ տեղերից օրինակ բերել՝ քանի որ մենք աւելի ցաւալի օրինակը մեր աչքի առաջն ունինք, և այս օրինակը աչքի առաջից կամ պէտք է իսպառ հեռացնել, որը աւելի սիրտ տխրացնող է քան միւսիք: Երբեք, նախատինք է՝ քան թէ պարծանք, և կամ ջանալ այնպէս նախանձելի կացուցանել բոլոր տեսանողներից, որին փոխանակ բամբասել յանդգնելու այնուհետև դոպութեամբ հանդերձ հետևող լինին շատերը. ինչպէս էս երկուսից մեկը ընտրելը միաշգանայն ձեռք ձեռքն է, նոյնպէս պատիւր և անարգանքը, օգուտը և վնասը՝ ձերն է, որը կամենաք՝ կարող էք ընդունել, Շատ հետու չ'գնանք՝ կ'տեսնենք մեղից մօտիկ վերին Ազգութեան երկու սեռից՝ ընդ ամենը երեք տարուան նորաբաց ուսումնարանները, որ ունեն պէժմ 30000 մանէթի մօտ պատրաստի դրամագուլիս, Հոգաբարձութիւն, վերատեսուչ, ուսեալ վարժապետներ եւն. ինչպէս ամեն մեկը ձեռքից՝ եթէ ուղենայ կարող է տեղեկանալ 1868 թուականի մէջ ի Մոսկուայ տպագրութեամբ հրատարակուած նոյն իսկ ուսումնարանաց կանոնադրութիւններից. ի հարկէ՝ որ նորա իրաւունք ու ձայն կունենան և նրանց դործը լաւ յառաջ կ'երթայ, ու մերը միշտ յետ կ'մնայ՝ և ձայն չ'ենք ունենալ յայտնապէս խօսելու՝ քանի որ մենք էլ մեր կարողութեան չափ ձեռք չենք տալ կնիդանացնելու մեր գաղտը մի նշանաւոր դրամագլուխով: Արեւմտ շատ չ'երկարացնելով՝ բանը՝ մեր վախճանական խնդիրը քան թէ առաջարկութիւնը դէպ ի ձեռք՝ այն է՝ որ դուք ինչպէս հայր որդեց, առանց սպասելու ուրիշների օգնութեանը՝ աշխատէք ձեր սեփական

շանց: Ինմա 'ի կիր արկեալ են բազում բառք օտարազգիք, որպէս Ֆրէր, Օքսոնական, Վոլէս, Պոտտոն, Օնանթես եփղեղակա, Վէզէնդակաց, Օւղափանդական, Վիմոսական, Պոտապապոյս, Օֆրանթէի, Լայլն, զայսոսիկ բառս պարա է քննել համեմատութեամբ շարագրածոց այնր դարու 'ի Նատին լեզու, և տեսանել թէ 'ի կիր արկեալ են 'ի նոսա այնոքիկ, և յայնժամ յայտ յանդիման երևի ճմարտութիւնն: Բայ յայսցանէ՝ ոմանց կարծիք է, թէ պատմութիւնն Ագաթանգեղեայ ընդ որում և թուղթն դաշանց թարգմանեալ է 'ի Յունականէն 'ի Հայ լեզու 'ի մեծաց թարգմանչաց մերոց, սակայն ճշտիւ քննեալ և համեմատեալ զթարգմանութիւն թղթոյն դաշանց ընդ այլոց թարգմանութեանց և շարագրածոց նախնի թարգմանչաց գտանեմ զգալի տարբերութիւնս, ո՛չ միայն յո՞՞՞ շարագրութեանն, այլ և 'ի վեջնումս 'ի կիր արկեալ են՝ այնպիսի բառք՝ որոց նշմարանք անգամ չերևին 'ի նախնի մատենադրութիւնս, զորօրինակ՝ զԱղաստան և զՎերնաստան ցուցանէ լինել ընդ իշխանութեամբ արքային Աղուանից, այլ ըստ իսկութեան Աղաստան է 'ի Պարսս՝ անդր քան զԱսպահան, իսկ Գեղմաստան չիք ուրեք բնաւ:

Բահուանդ բառ անծանօթ, Սանջախ բառ Արաբացեաց բնաւ չ'արկեալ 'ի կիր 'ի նախնի մատենադրութիւնս, 'ի մեզ գրի՝ դրօշ, դրօշակ, վառ և ըն. Ասոք, բառ անծանօթ: Ի կարգի ընծայիցն՝ ետու՝ ասէ, և Ապարօշ սրբոյ սեղանոյն, Ապարօշ նշանակէ վարջամակ աղիւս՝ դատեալ զղլնով արանց կամ կանանց, (Տաճ, Սարբզ, Պարբակ, Աբուկտ:) Չգիտեմ, զոր 'ի զարգուց

սրբոյ սեղանոյն նշանակէ Ապարօշն. զի սուրբ սեղանք եկեղեցեաց Հայոց չեն ունեցեալ և չունին բնաւ զԱպարօշ: Են յայնմ թղթի և այլ այսպիսի բազում բառք անյարմարք, զորովք զանց առնեմ 'ի համառօտութեան սակս: Եթէ աշխարհագրական քննութեամբ 'ի կշիռ արկից զանուանս քաղաքաց, գաւառաց և վայրաց յիշատակելոց 'ի թղթին դաշանց, իսկոյն երևի թէ յօրինող նորին կամ սարգօղն՝ զյաւելուածս՝ է խարդախ ոմն տգէտ՝ ըստ որում զքաղաքս և զգաւառս եղեալ է՝ ոչ ըստ աշխարհագրութեան չորրորդի դարուն, այլ ըստ սահմանաց բաժանելոց յետոյ քան զութերրորդ դարն. զորս թողում յիշատակել մի առ մի:

Որպէս յառաջագոյն ասացի՝ վկայութիւնք յառաջ բերեալք 'ի տետրակի անդ՝ յԱգաթանգեղեայ, 'ի Շնորհալոյն, 'ի Վրդանիսէ, յԱղեղեայ և յայլոց՝ ցուցանեն միայն, թէ եղեալ է դաշն ընդ մէջ մերոյն Տրդատայ և կայսերն Վոստանդեայ. թերևս էին և այլ թուղթք դաշանց նախնի թագաւորաց մերոց ընդ պետութեան Հռովմայեցոց՝ նաև նախ քան զտարածանել քրիստոնէութեան, այլ 'ի նոյն վկայութիւնս չերևի բնաւ դաշնք Առաստուրչին ընդ Սեղբեստրոսի յաղազս եկեղեցական իրաւանց և արտօնութեանց: Եւ եթէ եղեալ իսկ է այն թուղթն դաշանց 'ի մէջ երկուց արքայից, որպէս ինձ թուի, այն վերջանայ 'ի բանն Վոստանդեայ Այսեւր, որ զկնի քաղաքական դաշնաւորութեանց ուղղելով զբանն առ ազգս և ժողովուրդս յանձն եղեալս իշխանութեան մերոյն Տրդատայ՝ կնքէ,՝ Եւ ժողովեցարուք անհուն բազմութիւն իբրև

զաւազ առ ափն ծովու՝ յաղաղս պահա-
կին Հոնաց Գարբանտայ և Գալարեաց,
զի և զնոսա ՚ի մեծն Տրդատ վատահացայ:
Ողջ լերուք մերով ողջունելովս, այս էր
եղանակ վերջաբանի նախնեաց, որպէս
յայտ է յամենայն թուղթս գրեալս ՚ի Այ-
սերաց Հռովմայեցոյ, Յունաց նաև Պար-
սից. իսկ որ ինչ յաւելուած է յետ այսո-
րիկ՝ կամ նոր յօրինած է՝ կամ ընդ բա-
զում այլայլութեամբ անկեալ:

Ի վախճան համառօտ ծանօթութեանցս
ոչ աւելորդ համարիմ յարակցել թէ չ'գի-
տեմ, զի՞նչ մեծագոյն փառք են մեզ, եթէ
սուրբն Գրիգոր ընկալեալ իցէ զիւրն իշ-
խանութիւն ՚ի Հայրապետէն Հռովմայ,
և թէ՛ եկեղեցիք քրիստոնէից՝ ընդ որս և
եկեղեցին Հայոց՝ պարտի լինել ընդ նորայն
դատարարակութեամբ՝ իբրու հզօր հրամա-
նահանի յընդանուր եկեղեցիս քրիստո-
նէից. մեք ընդունիմք, հաւատամք և
պատմարանական փաստիւք հաստատեմք,
թէ՛ Հայրապետք Հայոց եկեղեցւոյ ունին
զիւրեանց իշխանութիւն անընդմիջաբար
՚ի Փրկչէն մերմէ Յիսուսէ ՚ի ձեռն Առա-
քելոյն Թադէոսի և յաջորդաց նորա:
Եկեղեցին Հայոց չէ և չէ երբէք անկեալ
ընդ իրաւասացութեամբ այլոց եկեղեցեաց,
և չունի երբէք մոռանել. այլ թէ ըստ ժա-
մանակին պիտոյից և ըստ քաղաքական
հանդամանաց կեղծաւորեալ են ոմանք,
այն չէ մեզ ընդունելի:

Չգիտեմ, ընդէր է մեզ անձամբ արկա-
նել զանձինս ընդ ծայրագոյն դատապար-
տութեամբ. սարսափիմ՝ յորժամ ըն-
թեռնում ՚ի թղթին դաշանց, ուր յետ
բազմաց սարսափելի երդմանց՝ ասէ, զարիւ-
նըն Յիսուսի խառնեալ ՚ի մեղսն կնքեցին

զայն թուղթ՝ Կոստանդիանոս և Տրդատ
Թադաւորք, սուրբն Աղղբատրոս և Գրի-
գոր Առաւարիչն մեր. եթէ այս այսպէս
եղեալ իցէ տիրապէս, ընդ դատապարտու-
թեամբ են նախնիք մեր, ընդ դատապար-
տութեամբ եմք և մեք, զի ոչ հնազանդիմք
կամաց և հրամանաց հզօր հրամանահան
յընդհանուր եկեղեցիս քրիստոնէից. խոս-
տովանիլ զստուգութիւն թղթոյն դա-
շանց՝ է խոստովանիլ զՀայրապետս Հռով-
մայ՝ տէր և իշխան և հզօր հրամանահան
յընդհանուր եկեղեցիս քրիստոնէից, ՚ի
հաբիւ և Հայոց. որ ողբալի իմն է. զի ըստ
անստերիւր կանոնաց՝ յետ ընդունելոյ ըզ-
թուղթն դաշանց՝ առաջիկայ մեզ կ'մ
զանուն քրիստոնէութեան մերկանալ, կամ
հնազանդիլ իշխանութեան հզօր հրամա-
նահանին յընդհանուր եկեղեցիս քրիստո-
նէից:

Հայրապետ մեծ, եթէ Հռովմական ոք
կամ նոյն ինքն Հայրապետսն Հռովմայ պըն-
դել ջանայր զհաստատութիւն թղթոյն
դաշանց, Չեղ և մեզ, մանաւանդ Չեղ
արժան էր ամենայն զինու զօրութեամբ
ջանալ հեքել զայն, թող թէ ինքնին
անձամբ արկանել զազատ իրաւունս ազ-
գիս ընդ իշխանութեամբ եօթնադէսեան
վեշապին, յորմէ նորին իսկ բազմադար-
եան հպարտիւք զարհուրեալ փախչին:
Եյս է ահա իմ համոզումն մտաց ՚ի վերայ
անվաւերականութեան թղթոյն դաշանց,
զոր պարզմտութեամբ առաջի արարի ՚ի
կարճոյ՝ թողլով զընդարձակն այլում ժա-
մանակի և հարկի:

Երկրորդ՝ դարձցուք այժմ ՚ի զննու-
թիւն տեարակին ՚ի վերայ հրաշագործ
մտանց սրբոց:

Ընդհանրապէս խօսելով, ամենայն փաստք և վկայութիւնք յառաջ բերեալք 'ի նմին' են անյեղի ճշմարտութիւնք և 'ի բազմաց աստուածաբանից' Ատինաց, Յունաց և Հայոց վկայեալք, մանաւանդ 'ի չորեքտասաներորդ դարէ այսր. այլ 'ի կարգի շարագրածոյն են անյարմարութիւնք ոմանք, յորոց զոմանս մատիտաւ նշանակեցի յեղեբս նոյն իսկ տետրակին, և զայլս՝ որք կարօտք էին քայատրութեան՝ նշանակեմ՝ աստանօր ըստ կարգի իւրաքանչիւր երեսաց տետրակին: Արեւս Կ. վասն զի զի՞նչ օգուտ է հաւատալ ամենակարօղ զօրութեանն Աստուծոյ:

Թերեւս ըստ անվգուշութեան արտագրողաց՝ Թողեալ է եղբակացութիւնն, և զործով ոչ կատարել զկամս նորա և ըզհրամանս: Արեւս Զ. և կարի՛ իսկ քաջ, քանզի փոխանակ աներկբայ հաւատաւոյ յԱստուածային ամենակարօղ հրաշագործութիւնս՝ երկբայել ընդ այնս և Թերահաւատիլն՝ ոչ ապաքէն ուրանալ է զԱստուածային կարողութիւնն:

Յայսմ պարբերութեան բառքդ և կարի իսկ քաջ՝ չէ՛ յայտ, Թէ առ ինչ և առ ո՞վ վերաբերի: Արկբայել և Թերահաւատիլն ոչ երբէք կարեն նոյն լինել ընդ ուրացութեան. նշանակութիւնք բառիցդ յայտնի են յաւուրց անտի սկզբնաւորութեան քրիստոնէական կրօնի՝ ծնան յեկեղեցւոյ երկրպագութիւնք, ելին և Թերահաւատք, սակայն նորա Համարեցան ընդ անհաւատս, քննեցան կարծիք նոցա 'ի մասնաւոր և յընդհանուր ժողովս. ծանուցան նոցին սխալանք. բայց յամառեալքն յիւրեանց Թիւր կարծիս՝ ընկալան զանուն հերետիկոսի կամ հերձուածողն՝ և ոչ անհա-

ւատի. և զի՞նարդ մարթ է կոչել զոր ուրացող՝ որ ընդունի զամենայն մատուցս հաւատոյ, որ քրիստոնէայ է, սակայն կամ ազիտութեամբ կամ յամառութեամբ ոչ Թէ ուրանայ զամենակարողութիւնն Աստուծոյ, այլ չընդունի զզօրութիւն հրաշից եղելոց 'ի ձեռն սրբոց մասանց:

Արեւս Դ. զիեւմ, արհամարհել ունին խօթամիտք և Թերահաւատք զոյն ամենայն խոստովանութիւնս՝ որք վերաբերին առ ամենակարօղ զօրութիւնն Աստուծոյ: Յայսմ բանի բառքդ "Աստուածային խոստովանութիւն" որպէս ինձ Թուի՝ չեն եղեալ ըստ բուն նշանակութեան իւրեանց. Թերեւս պարտ էր ասել զԱստուածային ստորագելիս կամ զյատկութիւնս, որք վերաբերին առ ամենակարօղ զօրութիւնն Աստուծոյ: Չ'զիտեմ, Թէ գոն յաշխարհի մարդիկ, որք հաւատայցեն՝ Թէ զոյ Աստուած, և արհամարհեցին զամենակարողութեամբ նորա. հեթանոսք անգամ երկրպագուք կոոց 'ի բնական կամ յարհեստական Աստուածս իւրեանց ցուցանել ջանային զամենակարողութիւն, Թող Թէ Աստուածապաշտք նաև Վրիստոնէայք. ա ո՞ ոմանք արհամարհեն զլինելութեամբ հրաշից և սքանչելեաց, սակայն չիք՝ որ ասիցէ Թէ՛ չէր և չէ՛ կարօղ Աստուած առնել զայնպիսիս, այլ ըստ Թիւր կարծեաց իւրեանց պնդեն, Թէ արտաքոյ բնական կարգի չառնէ ինչ Աստուած, կամ զայլ այսպիսի մոլորամիտ պատճառս բերին ընդ առաջ: Արեւս Զ. — սակայն ոչ այնքան փութամ՝ աստանօր ամօթապարտ կացուցանել զյամառեալս 'ի Թերահաւատութեան . . . որքան ջանամ յաւէտ զտկարամիտս զգուշացուցանել և ըն:

Չգիտեմ, իրաւացի՞ է արդեօք զճանր ախաիւք վարակելովք զանց արարեալ՝ ըղթեթեւ հիւանդաց միայն հոգալ. դորժ է զյամառեալս ՚ի թերահաւատութեան ոչ միայն ամօթապարտ կացուցանել, այլ և ջանալ կակղել զյամառութիւն խորհրդոց նոցա՝ Աստուածային զրոյ վարդապետութեամբ. ոչ է պիտոյ բժիշկ ողջոց, այլ հիւանդաց. որչափ զօրաւոր իցեն ախտք, զօրաւորաց և կարօտին դեղոց. «ոչ եկի կուղի զարդարս, այլ զմեղաւորս»,։ Սամարացին չարար անտես զկիսամահ վերաւորեցելովն, այլ զամենայն հնարս փրկութեան նորա ընձեռեաց. և եթէ Հայրապետն եկեղեցւոյ չկամի ոչ միայն հոգալ զուղղութենէ յամառելոց, այլ և ամօթապարտ զնոսա կացուցանել անդամ չառնու յանձն, չգիտեմ՝ ո՞ր այլ ինչամ տանելոց է նոցա. վասնզի գովութեան արժանաւոր այն բժիշկ է, որ զանցուսացեալ հիւանդն յանձն առնու բժշկել (Մարդիս շնորհալի երես 287). և ըստ այսոցիկ պատճառանոց, զայս հատուած բանի պարտ է յայլ իմն եղանակ ածել։

Ի վախճան համառօտ տեսութեանս յազազս տեստակին ՚ի վերայ հրաշադորժ մասանց սրբոյ՝ յաւելում և զայս, թէ՛ այս տեստակ վասն Հայոց Ռուսոստանի ոչ միայն աւելորդ է, այլ և վտանգաւոր. առ մեզ չիք երբէք խնդիր վասն այդր առարկայի. մէք ընդունիմք զհրաշագործութիւնս եղեալս միջնորդութեամբ մասանց սրբոյ. Ժողովուրդք մեր յանչափս ջերմեռանդ են ՚ի յարգութիւն սրբազան նշխարաց, ապա ուրեմն տարածանել ուրեք ըզդեղ ապաքինիչ անդոյ ախտի, է յարուցանել զհետաքրքրութիւն վնասակար։

Իսկ եթէ կարեւոր համարիք զայն վասն Հայոց Օսմանեան տէրութեան, որոց վիճակ քաջայայտ է Ձեզ, զայն դուք դիտեք։

Աղաչեմ՝ ընկալարձեք զբանս իմ իբրեւ զճնունդ որդիական սիրոյ և մի՛ յանդուգրն հոգւոյ պտուղ։

Որով եմ և մնամ մեծի Վահանայապետիդ միշտ պատրաստական և մտերմագոյն ծառայ

Յակովբ Կարենեանց

Ի 26-ի Ապր. 1859 թ.։

Ի Տփլիս։

Ի սոցալիստական պայտաւորութեան լիարժեքութեան

Անցեալ 1859 թուի Ապրիլի ամսագրոյ սեպտեմբեր ամսոյ տետրակի մէջ՝ մեր ոտորագրութեամբ հրատարակուած է մի յօդուած, որ հաղորդում էր ընթերցասէր Ազգայնոց մի քանի տեղեկութիւնք քաղաքիս Ազգային—Հոգեւոր ուսումնարանի՝ Հայկական Ընթերցարանի՝ Որբախնամ Ընկերութեան, և այլ երկու ընկերութեանց վերաբերութեամբ. այժմ զանց առնելով վերջին ընկերութեանց մասին խօսել, որովհետեւ գրեթէ միեւնոյն դրութեան մէջ կան, կամեաւմ եմ յիշեալ ուսումնարանի՝ Ընթերցարանի և Որբախնամ Ընկերութեան սոյն այս տարւոյ մէջ կրած կերպարանափոխութեանց՝ և ցոյց տուած արդիւնաւորութեանց նկատմամբ հետեւեալ տեղեկութիւններն հասուցանել ՚ի լուր սիրելի ազգայնոցս միջոցաւ՝ Արշալոյս պատուական ամսագրոյ, մեծայայտ լինելով թէ որպէս ազգային կարեւոր տեղեկութիւնք անշուշտ պէտք է ընդունելութիւն գտնեն դրա մէջ։

Նախ սկսենք ուսումնարանից. որոյ անցեալ կեսնքին տեղեկանալու ցանկացողը կարող է քաղել վերոյիշեալ յօդուածից. իսկ ներկայի մասին կարելի է ասել, որ այս տարի այժմեան Հոգաբարձութեան շնորհիւ՝ ուսումնարանը մի քանի

քայլ յառաջ դնացած է թէ նիւթական և թէ ուսումնական մասերի վերաբերութեամբ, վասն զի Պատուելի Հոգաբարձութիւնը անցեալ 1869 ամի սեպտեմբեր ամսոյ սկզբին՝ ուսումնարանի ամենակարեւոր շինութիւններն և կարկատաններն աւարտելուց յետոյ՝ ուշադրութիւն դարձոյց ուսումնական մասի վերայ, կարգեց տեսուչ տեղւոյս արքունի գաւառական ուսումնարանի առաջնակարգ ուսուցչաց մինն Հայազգի Պարոն Միքայէլ Միքայէլեանցն, որ իւր ազատ ժամերն զայ Ազգային Հոգեւոր ուսումնարանը, և պարապի տեսչական հոգացողութեամբ, և երրորդ դասատան մէջ Ռուսաց լեզուի և աշխարհագրութեան դասատուութեամբ, որովհետեւ ուսումնարանի նիւթական միջոցը չի ներեր, որ առանձին տեսուչ պահէ արժանաւոր ուսուցիչ, մանաւանդ որ չին հաշիւների մի մասը առանձին իմն խոշոր գոտիների պատճառաւ դեռ ևս չէր պարզուած, որպէս և այժմ էլ նոյն դրութեան մէջ կայ. սոյնպէս նշանակեց և մի այլ ուսուցիչ Ռուսաց լեզուի, որով և այդ լեզուն այս տարի սկսաւ փոքր 'ի շատե արդիւնաւորութիւն ցոյց տալ. և որովհետեւ սոյն այս պատճառաւ ուսումնարանի ծախուց քանակութիւնն բաւական ստուարացաւ, և ինչպէս ասացինք, նորա նիւթական կարողութիւնը այնքան զօրեղ չէր, ուստի բարեջան Հոգաբարձութիւնն հարկադրեցաւ ուսումնարանի աշակերտներն (որ առհասարակ հարիւր յիսուն կ'ըլինին, որից և ըստ տեղական փաստակար սովորութեան՝ երբեմն բաւական աւելանում են, և երբեմն նուազում,) բաժանել չորս կարգ. և որոշեց նոցանից թոշակ առնել ըստ արժանաւորութեան, առաջին կարգի աշակերտը, որոնց ծնողքը մեր քաղաքի դրութեան նայելով՝ բաւական կարողութեան տէր կը համարուին, պէտք է տան ուսումնարանին ամսական թոշակ վաժմուռական կողմէի, երկրորդ կարգինը՝ քառասունական, երրորդ կարգինը՝ քսանական, իսկ չորրորդ կարգի աշակերտը՝ որոնք որբ են և չբաւոր ծնողաց որդիք, բոլորովին ազատ են այս տուրքից, որոց և դասադրքերի և այլ ուսումնական պիտոյից հոգացողութիւնն լցուցանում է Որբանոցում ընկերութիւնն, որոյ վերայ պէտք է խօսինք ներքեւ. նոցանից խիստ չբաւորների հա-

մար հանդերձ անկու պարտաւորութիւնն յանձն է առել Հոգաբարձութիւնն, ինչպէս որ արաւ այս տարի մէկի համար:

Թոշակաւորութեան այս կարգաւորութիւնը՝ բաւականին կարող է զօրացնել ուսումնարանի նիւթական միջոցը. վասն զի եթէ անպակաս հաւաքուին թոշակներն, կարելի է տարին 400 մանէթից աւելի օգուտ ստանալ. մնացեալ անթուշակատու աշակերտաց համար ևս որոշուեցաւ, որ նոցանից ամեն մէկի համար երրորդ կարգի հաշուով տարեկան թոշակադրամներ խնդրուի քաղաքիս առաջաւոր անձինքներէն, համարել տալով նորանց որպէս որդեգիրներ ցանկացող ազգախնամ Պարոններին. սակայն այս ուսումնարանաօգուտ որոշմունքը տակաւին իրագործուած չէ. վերոյիշեալ կարգադրութիւններից յետոյ հրաւիրելով բոլոր աշակերտները հոգաբարձութեան խորհրդարանը՝ բացատրեց նոցա այն պարտաւորութիւնները՝ որ ունին դէպ ի իւրեանց դաւակներն՝ ուսման և կրթութեան վերաբերութեամբ, և ըստ որագրութեամբ պարտաւորեցոյց նորանց իւրաքանչիւրին՝ որ առանց նախապէս իմաց տալու հոգաբարձութեան ժողովին՝ իւրեանց որդիքը չը հանեն ուսումնարանից, նորանց կանոնաւոր կարգաւ ուսումնարան գալուն և դասերի պատրաստութեանցն ինքեանք ևս հոգատար լինին տնւորում, և առանց ամենակարեւոր պատճառների ուսումից յետ չ'ընկն, և այսպէս ուսումնարանի յետադիմութեան և իւրեանց դաւակաց ուսման մասին ամենակարեւոր և թանկագին ժամերն 'ի զուր կորչելուն պատճառ չ'ըլինին, ինչպէս որ եղել են ցայնժամ զխաւորապէս այդ իսկ հանգամանքներով: Այս կարգադրութիւնը թէպէտ ստորագրութեամբ բոլոր աշակերտատեւարց՝ նոցանից հաճութիւն գտնելուց յետոյ՝ վաղուցուանից արմատացած փաստերի սովորութեան պատճառաւ դարձեալ իսկութեամբ չ'կատարուեցաւ, սակայն փոքր 'ի շատե ունեցաւ իւր ազդեցութիւնը ուսման վերայ, և հետեւեալ բոլորովին ապարդիւն չը մնաց. ուստի և այս իսկ կարգադրութեանց շնորհիւ ուսումնարանը սկսաւ յառաջադիմութեան ճանապարհի վերայ ընկնել. որից յուսալի է կարելին օգուտը քաղել, թէ որ Պատուելի Հոգա-

բարձութեան անդամները միաբանական ջանքով աշխատին ազգասիրաբար յառաջ տանելու իւրեանց նշանաւոր գործը՝ հետզհետէ լրացուցանելով ուսումնարանի և այլ թերութիւնները*):

Ուսումնարանիս աշակերտաց տարեկան հարցաքննութիւնն սկսուեցաւ անցեալ յունիս ամսոյ 17-ին, և աւարտուեցաւ նոյն ամսոյ վերջին. որոյ և սկսուեց երեք օր յառաջ՝ Գ. Տեսուչը գրաւոր յայտարարութեամբ իմացում տուեց Հոգաբարձութեանը, որ նոյն ամսոյ 16-ին պէտք է սկսուի հարցաքննութիւնը. և աշակերտներին պատուիրուեցաւ, որ յայտնեն իւրեանց ծնողացն՝ թէ հարցաքննութիւնը սկսուելու է, ցանկացողները նշանակեալ ժամերին կարող են ներկայ լինիլ նշմին շարունակ մինչև աւարտումը. սոյնպէս և բերանացի յայտնուած էր ուրիշ անձանց ևս հարցաքննութեան օրը, և հրաւիրուած էին ներկայ

(*) Հասարակական գործոց եւ ազգային ընթացից վերայ Թէ բանաւոր եւ Թէ դրաւոր հրատարակական խօսողներինց ումանք սովորութիւն ունին միմիայն գործերի եւ ընթացից տկար կողմերը բացատրել, որ ազգային վերքերը բացուին, և օր յառաջ նորա կարեւոր դարձաններ անելու հողատարութիւններ լինին, որպէս զի հետզհետէ մահացու կերպարանք չստանան այդպիսի վերքերը. ի հարկէ այդ մեծ օգուտ կարող է բերել, Թէ որ ստույգ եւ արդարացի լինին խօսուածները, եւ գրուածները բոլորովին ազատ մտտի բժախնդրութիւնից, վնասակար ու ատելի կրքերից, բայց սրովհետեւ այդպիսի հասարակական գործերին վերադասութիւն անողների մեծ մասը մեր մէջ ձրիապէս պարտաւորուած են, ըստ իմ կարծեաց անօգուտ կլինէր. Թէ որ նոցա լաւ կողմերի վերայ եւս տեղեկութիւն տրուի հրատարակութեանց միջոցաւ. իսկ Թերութիւններն հետզհետէ բաւարարու առթիւ հասարակութեան կողմից գործակատար անձանց վերայ եղած յայտերն յայտնելով, եւ եթէ կարելին է, պատշաճաւոր խորհուրդներ տալով բարոյապէս պարտաւորացնել նոցա եւ խրախուսել, որ իւրեանց ստանձնեալ հասարակական գործերն արժանաւոր կերպով յառաջ տանեն, եւ այնպէս պատկերով հասարակաց ազդօգուտ ակնկալութիւնները, արդարացեալ այն բարի եւ մեծ համարժեքը, որ ունին նոքա իւրեանց վերայ այդօրինակ գործակատարութեանց առթիւ:

լինելու. սակայն որոշեալ օրը երբ ժամուութից պէտք է սկսուէր հարցաքննութիւնն, մինչև տասը բաց ի հոգաբարձութեան երեք անդամներից՝ ուրիշ հրաւիրեալներ չկային. ուստի որոշուեցաւ հետեւեալ օրից սկսել, և ոմանց տարաձայն տրտուեցներն կարճելու՝ և այդպիսի անօգուտ խօսակցութեանց տեղիք չտալու համար՝ ստորագրուութեամբ յիշեալ Հոգաբարձուաց մէկի՝ այն է բարեկրօն Տէր Յովսէփ Ա. Քահանայի Սոստանեանց՝ գրաւոր իմացում տրուեցաւ բաւական անձանց՝ հրաւիրելով նոցա նշանակեալ ժամանակամիջոցներին ներկայ լինել աշակերտաց հարցաքննութեանը. որպիսի հրաւիրութիւն թէև բաւական անձինք ստորագրել էին իւրեանց լսելու մասին, թեպէտ ոմանք էլ անբարեհաճ էին եղել ստորագրելու, սակայն եթէ ճշմարիտը խօսելու լինինք, դոցանից շատ սակաւը երբեմնապէս ներկայ էին լինում հարցաքննութեան. սոյնպէս և հոգաբարձութեան անդամներն ևս դուքէ՝ անձնական կամ պաշտօնական գործոց արդելադիմ պատճառներով բոլորեքեանք ևս շարունակ ներկայ չկարողացան գտնուիլ. բայց միայն Տիկիսից վերադարձած մեր քաղաքացի մի քանի Գիմնազիական աշակերտներ, որոնք ամառնային արձակուրդի պատճառաւ դտնելում էին այս տեղ, որոնցից և երկուսը արդէն աւարտել էին իւրեանց Գիմնազիական ուսումը, զրիմէ շարունակ ներկայ էին մանաւանդ Ռուսաց լեզուի, և այդ լեզուաւ դաստաւսուած առարկայից հարցաքննութեանց ժամանակ և ինքեանք իսկ առաջարկում էին զանազան հարցմունքներ. որոնք և գոհ մնացին աշակերտաց բաւականացուցիչ պատասխանատուութեամբ. այս կարգաւ աւարտեցաւ հարցաքննութիւնը, և առաջնակարգ աշակերտներից երեքը աւարտած լինելով ուսումնարանի սահմանեալ ուսման շրջանը՝ դուրս եկան ուսումնարանից պատշաճաւոր վկայականներով և պարգևով. մնացեալներից արժանաւորները ըստ կարգին փոխադրուեցան բարձր դասատուներ. որոնցից աւելի յառաջագէմները՝ ոմանք պարգևատրուեցան գրքերով, և ոմանք գովասանական թերթերով: Այդ պարգևներն բաժանելու օրը՝ թեպէտ դրացական հանդէս անելու դիտաւորութիւն կար,

սակայն յաջողութիւն չ'գտաւ. ուստի և ուսումնաւարտ աշակերտների մէկից այդ հանդիսի վերաբերութեամբ պատրաստուած ճառն մնաց առանց ընթերցման. ահա այս է մեր Ազգային Հոգեւոր Ուսումնարանի ներկայ տարւոյ ուսումնական մասի գրութեան նկարագիրը. իսկ նիւթականինը կ'մնայ՝ երբ բարեջան Հոգաբարձութիւնը աշխատ կ'ընին պարզիլ բոլոր հաշիւները և տալ հրատարակութեան ՚ի տեղեկութիւն ցանկացողաց, առպէժ՝ այսքան միայն յայտնելով՝ թէ Հոգաբարձութեան աշխատութեամբ այս տարի բարձրագոյն հոգեւոր Եղիանութեան հրամանաւ եկեղեցւոյ սեպհական մի քանի կրպակներ որոշուեցան՝ այսուհետեւ ընել սեփականութիւն ուսումնարանին. վասն զի այդ կրպակներն վերանորոգութեան կարօտ ընկելով՝ ուսումնարանի եկամտովն եղաւ նոցա վերանորոգութիւնը՝ որ մօտ է աւարտուելու. որոյ համար թէ և 600 մանէթ ծախս եղաւ, սակայն ուսումնարանը ունեցաւ մի այնպիսի անշարժ կադրած, որ փոխանակ 210 կամ 15 մանէթ տարեկան օգտի, որ բերում էր ցարդ տեղւոյս աւագ եկեղեցւոյն Հայոց, պէժ մօտ 600 մանէթ բերելու յոյս կայ:

Հիմա խօսինք ընթերցարանի վերայ. այդ հասարակագոյտ առարկայն ևս այս տարի ստացաւ վերակենդանութիւն շնորհիւ մի երկու բարեհոգ յառաջաւորաց. որոնք աշխատեցան նախ բարեկարգել ընթերցարանի արտաքին զրութիւնը, որպէս զի տեղւոյ մաքրութեամբ և համեստ դարձարանքով ընթերցասէր ազգայնոց քաղաքիս մի փոքր աւելի ակտիւսի կացուցանեն ընթերցարանը, և գրաւեն նոցա սիրտը դէպ ի այդ շահաբեր առարկայն. ուստի այդ իսկ մտօք ընթերցարանի երկու սենեակներն՝ որ կից են տեղական ազգային Հոգեւոր ուսումնարանին, նորա հարաւային կողմից՝ բաւական վայելուչ կերպարանք ստացան թէ՛ յիշեալ Պարոնների և թէ՛ նոցա միջնորդութեամբ ուրիշ զանազան բարեսէր անձանց ծախսերովն, այն է՝ ներսի սենեակի պատերին դեղանկար թըղթեր (շպալներ) կպցնելու, զորա ներքին տախտակամածը (պօլ), դուռը, լուսամուտը պատշաճաւոր դոյներով ներկել տալու ծախսն՝ ընդամենն 20 մանէթ՝ հատուցել է աստիճանաւոր բարե-

ճնունդ Պ. Գէորգ Շահ-Խաթունեանցն, սոյնպէս ընծայել է ընթերցարանին և տասնեմէկ կտոր զանազան գրեանք. ևս և թէ՛ իւր տանից և թէ՛ ուրիշ տեղից ժամանակաւորապէս բերել տուած է ընթերցարանապատկան մի քանի ամենակարեւոր կարասիք՝ մինչև որ նոցա տեղը նորերը պատրաստուին նոյն իսկ ընթերցարանի եկամտովն. որովհետեւ զորա հին կարասիքներից իմաստ սակաւ էին մնացել, և առաջմանէ ևս այդ կերպ հարկաւորեալ պատկանաւորութիւններից զուրկ էր: Իրսի սենեակի ներքին տախտակամածն որոշելու ծախսն ընդամենն 18 մանէթ հատուցել է Պօղ-Պօղոպէիկ Գերագնիւ Յովհաննէս Աղայն Տիգրանեանց. այդ տախտակամածը և այդ սենեակի դուռը և երկու լուսամուտներն ներկելու հարկաւոր նիւթերի գինն ընդամենն 6 մանէթ հատուցել է յարգելի Պ. Իսկանտար Խոյեցեանցն, Պատուամեծար Պ. Յովհաննէս Բաբայեանցն ընթերցարանի ուրիշ կարեւոր հարկաւորութեանց համար ծախս է արել իւր քսակից ընդամենն 11 մանէթ. Յարգոյ Պ. Յովհաննէս Տպեանցն ընծայել է ընթերցարանին մի հատ քաշ անկու լամբ, որոյ արժողութիւնն է 5 մանէթ. սոյնպէս Յարգելի եղբարքն Գեորգի և Լուկայ, որ Յոյն են ազգաւ, յիշեալ պարոնայց մէկի խնդրանքն ընծայել են մի հատ սեղանի վերայ դնելու լամբ, որոյ արժողութիւնն է 5 մանէթ. Յարգոյ Պ. Գրիգոր Տէր Յարութիւնեան ընծայել է մի լուսամուտի վարագուրացու (ղանկիս) եօթն արշին քիսեայ, որոյ արժողութիւնն է 3 մանէթ. Այս ամենը պատրաստուելուց յետոյ՝ դարձեալ նոյն Պարոնների աշխատութեամբ կադմեցաւ նորէն մի Ընթերցասիրական ընկերութիւն տարեկան երեքական մանէթ բաժանորդագրումով, որոյ անդամոց թիւն այժմ հասել է 41ի, և յուսալի է թէ հետզհետէ աւելնայ. այս ընկերութիւնը անցեալ յունիս ամսոյ մէջ համագումար ժողով կադմելով ընթերցարանումն՝ որ բարեկարգ վարչութեան համար ընտրեց մի Վերատեսուչ, մի Գանձապետ մի Մատենապահ, և եօթն անձինքներից բաղկացեալ մի մասնաժողով, որոնց ամենքի պարտականութիւններն մի առ մի գրուած են ընկերական կանոնագրութեան մէջ առոնձնին առանձին յօդ-

ուածներով. որպիսի կանոնադրութիւնը՝ նոյնպէս և ընկերութեան բոլոր անդամոց և պաշտօնավարաց անուններն հրատարակութեան ուղարկելու համար յօդուածիս ընդարձակութեան պատճառաւ թողնուի են մի այլ յարմարաւոր միջոցի:

Այս Ընթերցարանը համաձայն իւր նախկին նպատակին պէտք է հաղորդէ ընթերցասէր ազգայնոց քաղաքիս և օտարականաց զանազան օգտաւէտ գրեանք, Լրագրներ և Օրագրներ Հայ և Ռուս լեզուաւ. որից պէտք է օգտուին տեղական ազգային Հոգեւոր ուսումնարանի առաջնակարգ աշակերտները, նոյնպէս և Հայազգի վկայեալ չքաւոր ընթերցասէրներն ձրիապէս:

Ընթերցարանիս արտաքին գրութիւնը վերջորեալ կերպիւ բարւոքութեւց վկայի՝ նորա ազգատիկ մատենադարանն ևս փոքր ՚ի շատէ հարստացիլ է այժմ զանազան գրքերով. Հայ և Ռուս լեզուաց, վասն զի մեր քաղաքացի բարեղան Տէր Յովսէփ Աւագ Քահանայն Սոստանեանց՝ այս տարի Տփլիսի եղած միջոցին՝ դորա մասին ևս ուշադրութիւն դարձնելով՝ Մեղու Հայաստանի պատուական լրագրի Դ-րդ համարի միջոցաւ հրատարակել տուել է մի յօդուած, որով և ծանուցանելով յիշեալ մատենադարանի ազգատութիւնը՝ խնդրել էր բարեսէր ազգայիններից ձեռնտուութիւն, որպիսի հրատարակութեան աղղցութեամբ, ևս և իւր որդւոյ Պ. Արապետի Սոստանեանց և նորա ընկերակից մերաքաղաքացի աշնուապիտ Հայալն պատանեկաց, որ աշակերտ են տեղական Գիմնազիայներին, գովելի աշխատութեամբ հաւաքել էր զանազան բարեգործ անձինքներից բաւական գրեանք, որոց մի մասը իւրելով իւր հետ՝ յանձնեց մատենադարանին, և մնացեալ մի մասն էլ պատրաստի չլինելու համար թողել էր այն տեղ, որը և յիշատակեալ որդին բերելով իւր հետ՝ յանձնեց նոյնպէս ըստ պատկանելութեան. սոյնպէս և վերոյիշեալ յօդուածի աղղցութեամբ Ազգասէր Պ. Մկրտիչ Միանսարեանցն բարեհաճել էր Պետերբուրգից փոստայով ուղարկել ընծայ մեր ընթերցարանին քսան հատոր զանազան գրեանք. որոց բոլորեցունց ցուցակը ուղարկելով սորա հետ, յատկապէս խնդրում եմ . . . Խմտագրութենէդ,

որ բարեհաճիք յօդուածիս հետ հրատարակել. որպէս զի ընծայամատոյց ազգայինք իմանան և միամտութեամբ լսելով որ իւրեանց նուէրներն անկուրուստ հասել են իւրեանց տեղը, և ուրիշներն ևս բարի օրինակ առնեն սորանից. ևս և թէ սոյնպիսի նուիրագործութեամբ մեր ընթերցարանին նպաստելու ուրիշ ցանկացողներ էլ գրտնուին՝ գործադրեն իւրեանց ազնիւ ցանկութիւնը, անտարակոյս լինելով՝ որ իւրեանց նուէրները տեղ հասնելուն պէս անկորուստ կ'պահպանուին, և սպասելի օգուտներ կ'բաղուին նոցանից, որն որ առաջին և զլիաւոր վարձատրութիւն է համարվում այդպիսի առաքինասէր անձանց: Ռուսին ընթերցարանի բոլոր ընկերութեան կողմանէ յայտնելով հրապարակական խորին շնորհակալութիւն այն ամենայն բարեսէր անձանց, որոնք թէ աշխատութեամբ և թէ զրամական նուիրաբերութեամբ, թէ զանազան գրքեր ընծայելով տուին մեր ընթերցարանին վերակենդանութիւն և բարեղարդութիւն, որին և ցանկալով յարատե կեանք և յառաջադիմութիւն, սկսելք խօսել մեր Որբախնամ ընկերութեան կրկնորդ ատրույ գործունեութեան վերաբերութեամբ:

Այս Ընկերութիւնը՝ ինչպէս որ անցեալ տարի սորա վերայով գրուած յօդուածից յայտնի է, ունի իւր նպատակ զլիաւորապէս տեղական Ազգային Հոգեւոր ուսումնարանի որը և չքաւոր աշակերտաց դասագրքեր տարու և ուսման այլ պիտոյքը հոգալու, և հետհետէ գումարելու այնքան զրամ, որ նորա տոկոսովն ոչ միայն այդ պիտոյքը մշտնջենաւորապէս հոգացուին, այլ և ուրիշ ամենակարեւոր պիտոյք ևս ուսման և կրթութեան նկատմամբ: Ընկերութեան մասին ընդարձակ տեղեկութիւն. ցանկացողը կարող է կարգաւ վերոյիշեալ յօդուածը, իսկ սորանով կամիմ՝ յայտնել թէ՛ այս տարի ընկերութիւնը ունէր ԾՁ անդամ թէ հին և թէ նոր զրուածներից. որոնցից մի քանիսը չ'նայելով թէ շարաթական երեք կոպէկ փոքրաքանակ տուրք միայն ունին վճարելու ընկերութեան գանձարանին, անդամ գրուելուց յետոյ՝ այլ ևս չեն կամեցեր շարունակել և ոչ մի շարաթական հատուցանելով. ոմանք էլ մի քանի շարաթական

տալուց յետոյ՝ յետ են կանգնել. իսկ մեծ մասը՝ որք արդարեւ արժանի են շնորհակալութեան, յարգելով իւրեանց խոստումները, և ճանաչելով գործի թէ ներկայ և թէ ապագայ արդիւնարեր նշանակութիւնը և ազդօրոշ տպատակը, անպակաս վճարել են իւրեանց տուրքը:

Ներկայ յուլիս ամսոյ 1-ին ընկերութեան երկրորդ տարեշրջանը լրացած լինելով, որը և հասարակ օր պատահելով՝ ընկերական հաշուատեսութիւնը թողնուեցաւ այդ եօթնեկէ կէրակէ աւուրն, այն է ամսոյ 5-ին, որպէս զի անդամներն գործից ազատ լինելով կարողանան ընդհանրապէս ներկայ լինել հաշուին. ուստի և դորա մասին ընկերութեան կառավարիչ Մասնաժողովոյ կողմից հրաւիրած լիցիտ թէ և բոլոր անդամաց առաջուց իմաց տրուած էր, սակայն դժբաղդաբար այդ օրը անդամների մեծ մասը ներկայ չկարողացան լինել, միայն մի քանի անձինք՝ որոնք հարեանցի կերպով հաշիւն նկատելուց յետոյ՝ որոշեցին թողնել հետեւեալ կէրակէ աւուր, ուստի և միւս եօթնեկէ մէջ կրկին հրաւեր գրուեցաւ, և նշանակաւ օրը՝ որ էր 12-ն ամսոյս՝ ներկայ եղող անդամներով հաշիւն նկատուեցաւ. որից երեւցաւ որ առաջի տարուանից բոլոր ընկերապատկան ծախսերն, դուրս գալուց յետոյ՝ մնացել էր 103 — 27½ է.

Այս տարի շարժականներից գրայցել է ընդամենն 93—21

Մատենապահի ձեռամբ վաճառուած գրքերից ստացուել է օգուտ 10—35

Յարգոյ Պ. Բաղդասար Աբովեանցն յանունընկերութեանն ընծայել է չորս հատ Պատմութիւն Հայոց, որոց արժէքն է. 4 — „

Այս երկրորդ տարւոյ ընթացքում տոկոսով տրուած գումարից ստացուել է շահ 8—40

գումարն է 221—9½

Այս բոլոր եկամտի գումարից ծախս է եղել որք և չբաւոր աշակերտաց դասագրքեր տալու և

ուսումնական կարեւոր պիտոյքը հոգալու, լրագրի և ընկերական այլ մանր մունր հարկաւորութեանց համար ընդամենն 22 մանէթ 68 կոպէկ. Այս բոլոր ծախսը դուրս գալով վերոգրեալ եկամտի գումարից՝ առ մէկն յուլիսի ներկայ ամի կ'մնայ ընկերութեանն ընդամենն 198 մանէթ 41 կոպէկ ու կէս. որոյ 131 մանէթը տրուեցաւ տոկոսով, մնացեալն էլ վաճառելի գրեանք են և ապառիկներ աշակերտաց վերայ, որ պէտք է մատենապահի ձեռամբ՝ ինչպէս գրքերն ծախուին, նոյնպէս և ապառիկներն հետցհետէ հաւաքուին և յանձնուին գանձապետին՝ տոկոսով տալու կամ ընկերութեան նպատակին վերաբերեալ հարկադրութիւններն հոգալու համար: Հաշիւն վերջանալուց յետոյ ներկայ եղողները ամենայն ուրախութեամբ երրորդ տարին շարունակելու համար ստորագրեցին իւրեանց անունները պատշաճաւոր մատենի մէջ. որոնցից մի երկուսը ամբողջ տարեկան, ոմանք կէս տարեկան և ոմանք մի քանի շաբաթական հատուցանելուց և հաշուետումարը իւրեանց ստորագրութեամբ վաւերացուցանելուց յետոյ՝ մէկնեցան. իսկ բացակայ մնացած անդամներին առաջին տարւոյ պէս չորս անձանց աշխատութեամբ կրպակէ կրպակ երթալով ներկայացուցուած հաշուետումարը այն մատենի հետ, որոյ մէջ պէտք է ստորագրէին իւրեանց անուններն, կրկին շարունակելու համար, որոնցից մեծ մասը ուրախութեամբ յօժարութիւն տուին. և անդամ գրուելուց յետոյ՝ ոմանք ամբողջ տարեկան, և ոմանք մի քանի շաբաթական կանխիկ հատուցին. իսկ որոնք որ չկամեցան շարունակել, ուրիշները փոխանակեցին նորանց տեղը. այժմ անդամաց թիւն է 95. և յուսալի է թէ հետցհետէ աւելանայ ջանացողութեամբ եռանդուն անդամակցաց ընկերութեան. որչ յարատեւութեան և արդիւնաբեր յառաջագիմութեանն մնամ մշտապէս ցանկացող

Միւլիւ Պ. արք. Երաբաջանց:

է 15-ն յուլիս 1870 ամի

ՍԱՂԵԴԱՆԴՐԱՍՅԱՆ: